

ERDÉLYI MÚZEUM

XVII. kötet.

1900.

V. füzet.

A magyar kereszténység szelleme.

Az újabb történelmi kritika kimutatta, hogy II. Sylvester pápának Szent Istvánhoz állítólag épen kilenczszáz esztendeje küldött bullája „egészen újkori, 1576. után készült hamisítvány“. Horváth Mihály, Szalay László, Ipolyi Arnold, s a közelmúlt több-nagy történetírójának tekintélyén indulva sem mondhatjuk tehát, hogy a pápa épen az 1000 év márczius 27. napján küldte Szent Istvánnak a koronát és a kettős keresztet; hogy épen azon a napon vette föl a magyar népet a keresztény egyházba. De ha nem is kilenczszáz esztendősz ez az okirat, az idén a magyar kereszténység valóban betölti fennállásának kilenczszázadik esztendejét. Az évfordulón a költött bullából is az igazság szava szól, midőn azt idézi Dániel prófétától (II. 21—22.), a történelem bölcsészetének megalkotójától, hogy Isten változtatja az időket és a korokat, át-szállítja és alkotja az országokat, leleplezi a mély és rejtett dolgokat s tudja a mi homályban van; mert vele van a *világosság*, mely, miként *Szent János* (Evang. I. 9.) tanítja, megvilágosít minden embert, ki e világra jön.

Valóban, Isten az, a ki megváltoztatja az időket és annak részeit; kilencz hosszú századon át nemzetünk is mennyiszer tapasztalta, hogy „leveti a királyokat és szerez királyokat: ad bölcseséget a bölcseseknek és tudományt a tudósoknak. Ő jelenti meg a mély és elrejtett dolgokat; érti, a mi a sötétségben vagyon; és világosság lakozik vele“. A nagy matematikus, a fölvilágosultság pápája, az ifjú magyar nemzetet azzal az igaz világossággal keesegtetete, mely „megvilágosít minden e világra született embert“.

Ez a mennyei világosság nemzetünknek legszomorúbb napjaiban is kalauzolt bennünket s fényes korszakaink ragyogását emelte.

Két könyvet tesztek egymás mellé: Isten könyvét, *a bibliát*; és hazánk könyvét, *a magyar történetet*: minden szent érzelem legbő-

vebben csörgedező forrásait. Valami melegség szállja meg szívemet, midőn Béla király névtelen jegyzőjét olvasom, ki szerint „jól betöltötte az Úr Álmos vezéren és fián Árpádon a jóslatot, melyet *Mízes* próféta (I. könyv, 45. rész, 20. v.) zengett volt Izrael fiairól, mondván: *és a hely, melyet lábatok tapodand, tiétek leszen*; mivel az naptól fogva a helyeket, melyeket Álmos vezér és fia Árpád a többi nemzettel tapodtanak, mai napig maradékaik bírták és bírják“.

Királyaink Szent Istvántól fogva gyakran fordultak a bibliához; Bethlen Gábor fejedelemről írva maradt, hogy huszonhatszor olvasta végig. Mindannyian vigaszt és erőt merítettek belőle a maguk és nemzetök nehéz napjaiban. Szent István a legendák tanúszkodása szerint „minden áldott tettében azt igyekezett szeme előtt tartani, mit lelkének hí szemeivel az evangéliumból kiolvasott“.

Kétszáz esztendővel halála után *II. Endre* király is a Szentírás szavaival jellemezte őt. „A király, ha bírói székében ül — mondta volt az egyház jogait megerősítő 1233. évi oklevelében — minden gonoszt elosztat tekintetével, úgy, a hogy *Salamon* király tanúsítja a Példabeszédekben (XX. 8.). Ilyen volt, *II. Endre* szerint, a szentemlékű István, a magyar nemzet első királya, a ki nem akarta magát felmagasztalni, tudván Szent *Pál*ból az írás szavait (a zsidókhoz, V. 4.), hogy nem is veszi magának senki ezt a tisztet, hanem a ki Istentől hivatik. De folytatta — nem is vette azt akárkitől, hanem Jézus Krisztus helytartójától, Szent Péter utódjától fogadta el a koronát, kit mennyei jelenés világosított fel, valamint szüleinek is kijelentette Isten, hogy ő lesz nemzetünk első koronás királya. Székében tekintetével elosztatott azon kor szerint való minden hitetlenséget és — ahogy *Jób* könyvében áll megírva (XXVI. 13.) — a nagy hosszú ezethalat is az ő keze formálta“.

Századok múlva is így fogták föl királyaink a magyar kereszténység alapításának jelentőségét s a legendák Szent Istvánt az apostolokhoz hasonlították.

A térítő papok előtt szintén az apostolok példája lebegett. *Szent Brunó* 1006. táján jelentést tévén *II. Henrik* császárhoz kelet-európai térítő útjáról s hazánk állapotáról, nyíltan megvalloita, hogy nem akarván életét hiában tölteni, a mennyire a Szentlélek kegyelme engedi, működni, tenni akar, *Szent Pállal* tartván: „non faciam animam meam pretiosorem, quam me“. Szent Gellért püspök

pedig, a ki szentírási idézeteivel a csanádi alföld népségét büvölte el, beszédeiben is azt hirdette, a mit reánk maradt theologai műveiben hirdetett. „Istent féljétek, a királyt tiszteljétek“ -- idézte egykor Szent Péter első leveléből (II. r. 17. vers). De kifejtette, mi a különbség Isten félelme és a király tisztelete közt. Úgy találta, hogy a magyarok megfordítva cselekesznek: a királytól félnek, a ki pedig halála után féregnek és rothadásnak nevezhető. „Oh hazug század! — kiáltott fel méltatlankodva. — Oh esztelen világ! Jobban dicsérik a férgek utálatos eledelét, mint azt, ki által a királyok uralkodnak és igazságot végeznek. . . . A kik csak azért uralkodnak, hogy király legyen a nevük s a népet fölfalják, az adót behajtsák és mindent a világ kívánsága szerint hiú dicsőségre fordítsanak, nem királyok hanem néptiprók“. Ezzel nem a tömeg kegyét kereste; hiszen mindjárt hozzátette, hogy ilyeneket beszélve, ellene támad a nép. „Mi lesz tehát?“ — kérdezte. — „Ne féljétek az emberek gyalázásától — felelt *Ésaiás* a Szentírásban (51. r. 7. v.) — és azoknak szidalmukért kétségbe ne essetek“. A nép elkergette a zsarnokot, de Szent Gellért is áldozatul esett a tömeg dühének. Ebből az odavetett példából is látszik, hogy a biblia nálunk *kezdetől fogva* egyik legfőbb élesztője volt a hazafiságnak és a szabadság szeretetének.

Midőn azonban a papság a Szentírás idézetésével is ostorozta a *zsarnokságot*, magát a *törvényes királyságot* ezerféleképen támogatta bibliai példákkal. A koronáztatáskor már a XI. században énekeltek. *Mózes* könyvéből (I. könyv, 27. r. 29. v.): „Szolgáljanak te néked népek és hajoljanak meg te előtted nemzetségek; légy a te atyádfiainak ura és a te anyádnak fiai meghajoljanak te előtted“. A krónika föl is jegyezte, hogy mikor 1057-ben az ötéves Salamon megkoronáztatásakor a Genézisnek ezen szavait magyarul tolmácsolták, Béla vezér nagyon megharagudott, nagy dolognak tartván, hogy ő, a nagybátya, ilyen kis gyermek előtt meghajoljon. Pedig ő is, utódai is meghajoltak minden törvényes követelés előtt.

Igy pl. II. Géza királyról beszélnek, hogy midőn 1151-ben a püspökök ítélete alá boesátotta, igazságos volna-e Manuel görög császár ellen tervezett háborúja, ezek nyíltan kimondták, hogy nem igazságos és hogy Isten nem fogja segíteni. Figyelmeztették, hogy Nebukadnezár babyloni király megvakíttatta és népével együtt fog-

ságba hurezolta az Egyiptommal titkon szövethető Zedekiát, Juda királyát. „Valjon javára esik-e ez neki? — kérdezték tőle *Ezekiell* (17. r. 15. v.) Valjon megszabadítja-e magát, a ki ezeket megeseleksi? *A ki megszegte a frigyét, mvgmenekül-e?*“ És szavaiknak hatása alatt a király felhagyott a háborús gondolatokkal.

Milyen megrázó jelenet lehetett, midőn (1199-ben) *Imre* király az összeesküvő Boleszló váci püspököt maga ragadta meg az oltár előtt, miközben a kanonokok könnyezve fohászkodtak fel a zsolttárossal: „Tekints reánk, uram, szent székedből és gondoskodj' rólunk!“ (A 119. zsolttár 132. verse?) III. Inceze pápa nem átkozta ki, de (1199. június 21.) keményen megdorgálta érte. „Olvastad-e a *Makhabeusok* könyvéből (II. 3.), hogy mikor Heliódorus a jeruzsálemi kinestárt kirabolta, angyal sujtá és meghalt volna, ha a főpap imádsága meg nem segíti?“ Majd *Dániel* könyvére (5. rész) figyelmeztette, a melyben meg van írva, hogy „Balthazár, mikor a kirabolt templom edényeit lakomájánál használta, egy kéz királyságának a végét a falra jegyezte“. A pápa és a király közt nem került a dolog szakadásra; de ebben talán több része van a politikai mérsékletnek, mint a fiú alázatnak. *Imre* fogadalmat tett keresztshadjáratra, de ezt csak testvére, II. *Endre* teljesíthette; ugyanaz, ki *Kunország* (a mai Kelet-Románia) népét megkereszteltetvén, a hit egységénél fogva szorosabban fűzte hazájához. Ahogy 1228-ban *Róbert* esztergomi érsek *Pál* apostolnak a kolossebeliekhez írt levelét (III. 11.) idézve mondta: „nincs többé görög, zsidó, barbár vagy szittya, szolga és szabados, hanem minden és mindenekben a Krisztus; és hogy az Úr egyházában a farkas a bárány mellett legelész“. Akkor ez volt a magyar nemzetiségi politika.

Az új keresztényeknek a magyarságba való olvadását azonban nagy nemzeti szerencsétlenség, a tatárjárás késleltette. A mohi veszedelem hírére IX. *Gergely* pápa 1241. június 17-én IV. *Béla*-nak eszébe juttatta a Szentírásból *Ezekiel* 32-ik könyvét, melyben meg van írva, hogy Isten ugyan *Senakherib* assyr király seregének is bemenetelt engedett Izráelbe, hanem midőn szövetségese, az egyiptomi fáraó ellen indúlt, a töredelem által megjavúlt *Ezekiel* kezével az ellenség nagy számát egy éjen át eltörölte. „Azokat meglátja a fáraó és vigasztalást veszen minden ő sókaságán, a kik fegyver miatt megölettek: fáraó és minden ő serege, azt mondja az Úr

Isten . . .“ Béla is bízzék tehát abban, ki megmenti az alázatos népet, a kevély homlokút pedig lealázza.

Mondotta: ember küzdj és bízva bízzál. És az ország kiheverte az irtózatot esapást: lactitius e trunco florebat. Jó száz esztendő mulva Nagy Lajos király az ő elődei, Szent István, Szent László és Szent Imre könyörgéseinek tulajdonította, hogy minden eddigi vállalata sikerült és hogy az Isten jóvoltából neki jutott ország határa széltejében-hosszában annyira és oly csodálatosan kiterjedt. Ezt a vallomását akkor tette, midőn 1370. január 2.-án intézkedett, hogy a három magyar szentnek emlékére az acheni Mária-templom mellé épített kápolnájában mindvégig énekeljék a 16-ik zsoltár 5-ik versét: „Az Úr az én örökségemnek és poharamnak része; te tartod az én részemet“. S elmondhatta magáról a zsoltár folytatását is: „Az én sorsom esett nekem kies helyen; nyilván szép örökség jutott nekem“.

Egy millió négyszög kilometernyi örökség; olyan, a milyen — Oroszországot kivéve — ma sines Európában:

„Boldog és nagy, gazdag és hatalmas,
Mely parancsolt a sebes Dunának!“

A nagyság és hatalom sok megpróbáltatás után teljes volt városunk nagy fiának, Mátyás királynak idejében is. Mátyásnak a renaissanceéért rajongó udvara épen úgy, mint a Nagy Lajosé, a Szentírásból a zsoltárok és az új testamentom könyvét forgatta legszívesebben. „A zsoltárokról nem is szólok — mondja Galeotti a Mátyás király tetteiről szóló egykorú munkájában, — minthogy az mindennapi olvasmány és folytonos idézetek tárgya“. Ha az olasz író valamivel jobban érdeklődik a magyar iránt, hozzátehetné volna, hogy Báthory László ebben az időben már magyarra fordította a biblia nagy részét. Maga a király klasszikus és bibliai példákra egyaránt hivatkozott; pl. azért említette föl Horatius Coeles mellett Mózes I. könyve (32. rész, 31. v.) nyomán az angyallal való küzdelemben megsántult Jakabot, hogy gyalázat helyett inkább dicsőítse jeles tetteit. Nagyon emlékezetes a királynak az a vitakozása, melyet asztalánál egy siciliai szerzetessel, Gatti Jánossal, János evangéliumának (I. r. 43. v.) alapján arról folytatott, miért tette Jézus Pétert és nem Jánost az anyaszentegyház látható fejévé. Püspökeiktől egyáltalán tudományt kívánt. Mert hiszen Szent Pál apostol

rendelte — szolt — hogy a püspök tanító legyen; már pedig hogyan tanítson, ha csak maga is nem tanult; a tudományt pedig vagy felülről öntik belénk, vagy tanulmány és szorgalom következtében szerezzük. Báthory Miklós püspöknek alapos tudását azért beesülte oly mérhetetlenül többre a Gatti-féle theologusok feesegetésénél.

Ha talán szokatlanul hangzottak a renaissance nagy királyának ajkain a Szentírás kenetes igéi, annál természetesebb volt, hogy papjai azokkal védelmezzék az ő királyi tekintélyét. Heltai krónikájában olvassuk, hogy midőn 1467-ben Erdélyben lázadás tört ki és Szentgyörgyi János vajda, Veres Benedek és mások Brassót is pártütésre esábították, a városi tanácsba meghívott öreg plébános így szolt az ő „szerelmes uraihoz és jó fiaihoz“: „Mindnyájan azt valljuk, hogy Szent Pál az Isten igéjét írta minékünk. Ő azt mondja a rómaiakhoz írt levelében (13. rész, 1--2. v.), hogy minden fejedelem Istentől van. Ha valaki a fejedelem ellen támad, Istennek rendelése ellen támad. Ha valaki ennél fogva az Istennek rendelése ellen támad, bizony nem jól jár, mert Isten annak ellensége. Ha Mátyás, a mi királyunk, meggonoszult és igen nyomorgat bennünket, akkor ő Istennek ostroma. Mi engedelmesek legyünk és váltig szenvedjünk. De hogy királyunk ellen támadjunk, ez nem az én tanácsom“. „És felkele és kiméne az ajtón“. Brassó pedig nem esatlakozott a lázadókhöz, kik külön országgá akarták alakítani Erdélyt, szétdarabolni az egységes magyar hazát.

Úgyis rendkívül gyorsan elérkezett annak szomorú ideje. A megoszlast a társadalomnak áthidalhatatlan kettészakadása vezette be; a parasztokat épen abban az esztendőben, 1514-ben Dósa forradalmának leverése után tették valóságos páriákká, a melyekben II. Ulászló király maga is szentesítette Verbőczy Hármaskönyvének (Előbeszéd, II. czim, 5. §.) azt a Szent Máté evangéliumából (VII. r. 12. v.) vett tanulságát, hogy „Valamit akartok, hogy eselekedjenek az emberek titeletek, azont eselekedjetek ti is azokkal; mert ez a törvény és a próféták“.

Hit tekintetében is meghasonlott az ország. Hiába figyelmeztette a reformatio megindítója, Luther Márton, Mária magyar királynét, hogy Szent Pál szerint (a rómaiakhoz, XV. 4.) a miket a Szentírásban megírtak, a mi tanulságunkra írták meg azért, hogy a *türelem* és az *írás vigasztalása* reménységet adjon; hiában fordította

németre a 37. 62. 94. és 109. zsoltárt, hogy mint özvegyet vigasztalja a mohácsi esata és férje elvesztése miatt: még a vigasz sem kellett a másik felekezettől. A királyné követte bátyja, Ferdinánd osztrák főherceg tanácsát, hogy el se olvassa ezeket a zsoltárokat; s Ferdinánd aznap (1527. aug. 20.), a melyen mint király először vonúlt be Budára, eltiltotta az új felekezet követését. Száz esztendő múlva már teljes lánggal lobogott a vallásháború; pedig nem volt hatalom, mely elnémíthatta volna a meggyőződést; 1676. február 11-én a Ruyter tengernagy közbenjárására kiszabadult 26 magyar református pap a 46. zsoltárt énekelve lépett a holland hajókra: „Nem félünk, ha a föld megindúlna is; és haszintén a hegyek a tenger közepébe merülnének is“.

Területére nézve szintén megoszlott az ország. Keskeny szalag volt a királyság maradványa, a délkeleti felföldre szorítkozott az erdélyi fejedelemség s a kettő közé mélyen benyúlt a török hódoltság.

És sem társadalmi osztályok, sem vallásfelekezetek, sem politikai pártok, írók és tudósok nem akarván viselni a nemzet hanyatlásával járó nagy felelősséget, valamennyi a másik osztályban, pártban és felekezetben kereste az országban való sok romlás okait. Ilyen czím alatt 1592-ben írt könyve jeligéjéül *Magyari* István a 81. *zsoltár* 13. (helyesebben 14 – 15.) versét választotta: „Vajha az én népem hallgatott volna engemet és Izráel az én útaimon járt volna, nyilván semmivé tettem volna az ő ellenségeit és az ő háborgatói ellen fölemeltem volna az én kezemet“. Mire *Pázmány Péter*, az ellenreformatio legnagyobb alakja, 1593-ban *Ézsaiás* (60. rész, 11—12. vers) szavaival válaszolt: „Nyitva lesznek a te kapuid szüntelen, éjjel és nappal be nem zároltatnak, hogy a királyok bevitéssenek azokon; mert *elvész a nemzetség, az ország, mely néked nem szolgál*“ és azok a népek mindenestül elpusztíthatnak“.

A mohácsi veszedelem óta eltelt száz esztendő alatt apránként, majd egészben is magyarra fordították a bibliát és a zsoltárokat. Keresztény és hazafi egyaránt vigasztalást, lelkesedést meríthetett belőlük. Hét esztendővel az ország háromfelé szakításának hivatalos előismerése után 1575-ben Heltai első magyar krónikája még az *Apostolok Cselekedeteiből* (16. rész. 26. vers) vett azzal a vigasztaló jeligével indúlt a világba, hogy Isten egy vérből terem-

tette a mindenféle embereket, elrendelte őket és határokat tett nekik, hol mindenik lakjék; időt is rögzített nekik“. Ez még a legnagyobb megpróbáltatás után is a Magyarország egységébe vetett élőhit megnyilatkozása volt. Erdély kulcsának, Nagyváradnak a törökök kezébe esése esztendejében, 1660-ban, a másik népszerű magyar történet írója, *Pethő* Gergely, krónikája jeligéjében már teljes elzüllesztéssel fenyegette nemzetét. „Miképen a pogányok — mondta volt *Mózzessel* (V. könyv, 20. v.), kiket az Úr elveszt tielőletek, azonképen ti is elvesztek; mert nem engedtetek a ti Uratok, Istenetek szavának“

De ime, örökös biztatásképen ott lebegett 1565-ben Verbőczy Hármaskönyvének magyar kiadásán az *Ézsaiásból* (56. rész, 1. vers) vett nagyon találó jelige: „Ezt mondja az Úr, őrizzétek meg az ítéletet és escelekedjétek igazságot; mert közel vagyok az én szabadságom, hogy eljőjjön, — és az én igazságom, hogy megjelenjék“. És abban az időben, midőn a biblia többé nem tudta egybetartani az egymás ellen lázongó sziveket, az elgyötört szegény ország legalább a Hármaskönyvet tartotta meg összekötő kapesúl, a múlt nagy emlékeiből. Igazságában, a nemzetek elenyészhetetlen jogában bízva várta szabadulását, föltámadását. Itt Kolozsvárt 1676-ban Tolnai Mihály Szent Had ezímmel egész kis könyvet írt össze szentírási idézetekből, hogy a kuruczokat, katonákat bátorságra, vitézségre lelkesítse. Pro deo et libertate, az Istenért és szabadságért másfél századon át Boeskey, Bethlen, Thököly, a Rákóczyak alatt hányszor ömlött a magyarság vére, hogy annak árán váltsa meg hazájának, lelkiösmeretének szabadságát! S mindezt azért, mert a királyok nem akartak ösmerni magyar nemzetet és azt annak akaratára ellenére, tartomány módjára szerették volna kormányozni. *Zrinyi* Miklós a nagy hadvezér, államférfiu és költő meg is jegyezte, hogy „a mennyire kevélység egy szolgától tanácsot mondani az urának kérdéslenül, annyira esztelenség a fejedelemtől nem kérdezeni tanácsot az érdemesektől. Többet látnak a szemek a szemnél. Halljuk — szolt -- mit mond *Salamon*: „A királyoknak dicsőségökre válik, hogy tanácsot kérjenek (Példabeszédek, XXV, 2.); annyit teszen, hogy ne várja a fejedelem, hogy tanácsolják, hanem önmaga keresse a tanácsolást“.

A XVIII. század uralkodói nem keresték ezt a tanácsolást.

Hitében egyesíteni, igazi Mária-országgá akarták ugyan tenni, egyúttal azonban tartománynyá sülyeszteni a hazát; anyagi életét oszt-rák, szellemi életét latin szellemben fejlesztették, holott a mi népünk hitben, politikában, tudományban, irodalomban, közgazdaságban magyar akart és — hála Istennek! — tudott is maradni. Ez az elhibázott politika az erdélyi fejedelemség bukásától fogva az 1848. évi szabadságharcig helyrepótolhatatlanul hosszú nagy időt, teljes másfél századot rabolt el a nemzeti önállóságból. És a mikor az utolsó szabadságharc sem védelmezhetette meg a márczius idusán újra megteremtett magyar nemzeti államot, az oroszok bevonulásakor Debreczenben 1849-ben tartott istentiszteleten Szoboszlai Pap István superintendens, hitét a győzelmes vezérek jelenlétében sem veszítve, elmélkedett a *Példabeszédek* könyvéből (XIX., 21.) vett alapige fölött, hogy „Sok gondolatok fordúlnak meg az emberek elméjében, de csak az Úrnak tanácsa áll meg“.

Az Úr tanácsa 18 esztendő mulva most is diadalra juttatta bízó nemzetének ügyét, visszaadta szabadságát. Erzsébet királyné szent áhítattal olvasta a *91. zsoltár* 14. versében, mit mondott az Isten: „Mivelhogy ez a nép engemet szeret, megszabadítom őt, felmagasztalom őt; mert ismeri az én nevemet“. És a királyné aranyba foglalva viselte a zsoltár magyar szövegének folytatását, melyben meg van írva, hogy ez a nép „Segítségül hívott engemet. Meghallgatom őt. Vele vagyok háborúságában. Megmentem őt és megdi-
csőítem őt“.

Isten őt választotta ki a nemzet megmentésére, megdi-
csőítésére.

Kilenczszáz esztendővel ezelőtt II. Sylvester pápa csak álmaiban látta az angyalt, ki Isten nevében intette, hogy István vezérnek küldje a koronát. Mi saját szemeinkkel láthattuk azt az angyalt, ki ezt a koronát Ferencz József fejére tette; a ezímerünk fölött koronát tartó angyal képében ma és míg él nemzet e hazán, Erzsébet királyné bájosa arezára ismerünk.

II. Sylvester pápa trónján ma is egy nagy tudományú aggas-
tyán ül, a költő XIII. Leó, ki reszkető kezével osztja a magyar népre a mennyei adományok zálogát, atyai jóakarata jelét, apostoli áldását.

Szent István trónján ma is egy nagy király ül, I. Ferencz József, a kiról a nemzet magában a törvénykönyvben ismerte el,

hogy „dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van.“

És a haza földjén ma is ott él a nemzet, mely kilenczszáz esztendővel ezelőtt megnyitván szívét a keresztény hit szelid tanításai előtt, kilenczszáz esztendő múlva is megvet minden izgatást, mely Istenfélelmét, emberszeretetét és hazafiságát felekezetek szerint akarná osztályozni. Hiszen ezredéves ünnepén osztatlanúl adott hálát törvénykönyvében az isteni gondviselésnek, hogy a hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcseséggel, népét erővel és önfeláldozó hazaszeretettel megáldotta és az országot jó- és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság közt is fentartotta.

A nemzet a hit kilenczszázados ünnepén is meg fogja érteni, a mire a haza ezredéves ünnepén (1896. május 3.) a Szentírásból Asztrik tudós utóda, az esztergomi érsek az oltár előtt figyelmeztette nemzetét és királyát, hogy az Úr megveri és kitépi Izráelt e földről, melyet atyáinknak adott és elszórja őket, ha nem tisztelik őt. Úgy, a mint kívánta, megadja nekik az Úr félelmének lelkét, hogy megtartsák, vagy megszerezzék ősceik erényeit s meg ne ingassák azokat az erős alapokat, melyekre atyáinak hite építette az országot. Megadja nekik az Úr bölcseségének lelkét, hogy fölismerjék az igazi haladás ösvényét s erköleseikben meg nem romolván, erejükben meg nem fogyatkozván, el ne veszítsék ezt a földet, melyet az Úr-Isten hazául adott nekik.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

Még egyszer id. Szilágyi Ferenczről.

Nem lehetett kételkedni id. Szilágyi Ferencz azon állításán, hogy az egyetemes történelmet előbb magyar nyelven írta meg s mégis jól esik igazolni, ha van mivel. Már pedig van. A fia és unokája kegyelete megőrizte az apa, illetőleg nagyapa kéziratait. . . Szilágyi Sándor bőrkötésű tokokba gyűjtötte a kéziratokat, egyházi beszédeket, jegyzeteket, latin írók szövegmagyarázatait, theologiai, dogmatikai, erkölestudományi latin és magyar nyelvű tételeit, zsidó szójegyzékét, bekötötte az egyetemes történelem magyar nyelvű kéziratát; a Livius enucleatus, a Chrestomathia, a Brevis notitia litteraturae Romanae, a Brevis conspectus historiae, Scriptorum Graecae gentis classicorum, M. Felmer Historiae Transsilvanicae synopsis, végül a Transsilvania ab Hungaria separata című kéziratot munkáját s a kolozsvári ev. ref. collegiumnak adományozta ifj. Szilágyi Ferencz kézírataival és munkáival együtt.

A világtörténelem magyar nyelvű kézírata nemesak a nyelvért érdekel, hanem azért is, mivel belevonta a magyar nemzet történetét is. A második kötetben például a magyarok történelmét 1540-ig 68 4-edrétű lapon tárgyalja. Felfogását elárulja a berekesztő sorokban, midőn a különféle házakból származott királyokról így szól: „A nemzetnek közönséges jó módjával való pallérozásán egyik se munkálódott ezen királyok közül elég hathatósan. A Lajos rendelési ugyan minden dicséretet érdemelnek, a Mátyás igyekezete fontos és az ő bibliothekája királyi dolog; de a nemzeti nyelv tökéletesítéséről és azon készíttendő oktató könyvekről egyik se gondolkozott. Egy ilyen jó móddal készültnek az egész nemzet pallérozására hasznosabb befolyása lett volna, mint azon fényes bibliothékának; noha annak beese és szerzőjének dicsérete is halhatatlan“.

Ily felfogás nyilvánulása mellett még inkább csodálkozunk, hogy szép magyarsággal megírt munkáját latinra fordítva nyomatta ki.

E könyv szerkesztése egyébiránt azért is érdekes, mert a szerző felsorolja a forrásmunkákat és kézikönyveket, melyeknek alapján összeállította munkáját. Az sem érdektelen, hogy az 1540 után következő időszakban csak az erdélyi fejedelmek történetét írja meg Magyarország történetéből, a királyok története beleolvad a német császárok történetébe.

Általában véve igyekezett irodalmi színvonalon állani. Nagy terjedelmű naplót vezetett a különböző szakokban megjelent új könyvekről, némelyiknek érdekesebb adatait ki is jegyezte; járatta magának a Magyar Kurirt, olvasta a francia és német tudományos folyóiratokat, a mint ezt naplójának adatai bőven igazolják. 1814-től 1821-ig levelezést folytatott Kovachich Márton Györggyel, ki fia és a maga művei érdekében kereste meg Szilágyit. Kovachich Mártonnak tíz darab levele van meg Szilágyi iratai között. Mindenik becses történetirodalmi szempontból. Az utolsó 1821. januárius elején kelt. Érdeemes volna kiadni.

Magán életében nagyon pontos és gondos volt Szilágyi. Külföldön nyert bizonyítványait megtartotta. A leydai academia professorai mind nagy elismeréssel szólnak tudomány-szeretetéről, kiválóságáról, szorgalmáról és tisztességes erkölcsi életéről. Boers Károly a theologia tudora és a collegium kormányzója az académiá diszének nevezi (1791. apr. 7.); Hollebeck Ewald theol. dr. (1791. apr. 8.), Schultens Henrik Albert a keleti nyelvek professora (1791. apr. 10.), a szakjokban való jártasságát, ismeretkörének szélességét dicsérik; Luzac J. a görög nyelv professora sajnálatát fejezte ki a fölött, hogy Szilágyi nem marad Bataviában, kiváló tehetségének értékesítése végett (1791. apr. 11.); Water Jona Vilmos, az egyháztörténelem professora nemcsak szorgalmát, hanem kiváló előhaladását is kiemeli (1791. apr. 11.); Ravius Sebaldus Fulco Johannes theol. dr. és leydeni lelkész meg azt mondja, hogy a gyakorlás kedvéért tartott vitatkozások alkalmával, ha Szilágyi támadó vagy védő gyanánt szerepelt, mindig bámulta ítélő tehetsége érett voltát, eszének termékeny erejét és tudásának bőségét (1791. apr. 12.)

E bizonyítványok három évi munkásságát méltányolták. Leydából Göttingába ment s egy félévig hallgatta Pál leveleinek magyarázatát Eichorn Jo. Godofrédtól; a három utolsó száz év legnevezetesebb forradalmainak történetét Spittler L. T.-tól és statistikát Schlözer

Aug. Lud.-tól. — 1791. szeptember végén és october elején kapta ki e tárgyakról bizonyítványait s készült hazafelé, valószínűleg Svájczen keresztül; így inkább érthető, hogy genfi leányt vett feleségül.

De készült azért is, mivel 1790-ben megígérte Bethlen Pál grófnak, hogy hazajön. Ez ígéretet csak következtetni lehet Bethlen Pál gróf 1790. évi leveléből, melyben ezélez arra, hogy Szilágyi 1790. tavaszához két esztendőre határozta meg lejövetelét, de a gróf, tekintettel előhaladott korára, főképen pedig nagyobb unokájára, igen hosszúnak találta e határidőt; mert a nagyobbik unokája már logicus lévén, két esztendőre volt szükség, hogy a felsőbb tudományokban, „immár jártos, költös légyen, sőt akkor már közelit az az idő is, hogy akademiákra induljon“; ehhez képest, ha tiszteletes urnak kedve leszen unokái mellé jőni, több időt részéről nem ígérhet másfél esztendőnél. Ez alatt tiszteletes uram is maga cursusát a közhaszonra végezheti.

Egyébként így folytatja levelét: „Igaz dolog, hogy ha a környüállások megengedték volna, eddig is unokáimat collegiumba szerettem volna taníttatni, de másfelől nem lehet tagadni, hogy collegiumainkban az nagy szabadság által annyira ment a corruptio, hogy bizony irtózzani kezdettünk a gyermekeinket collegiumba adni; mindazonáltal én a tiszteletes uram szerencsáját, ha valamely collegiumba vocatioja adatnék, tartóztatni nem kívánnám, annyival is inkább, mivel tiszteletes uramnak legalább még eddig semmi segedelemmel nem voltam; hanem ezen történetbe valami expedienst találnék, hogy vagy unokáimat is tiszteletes urammal együtt azon collegiumba bocsátanám, melyben hivatala esnék, vagy pedig más-képen provideálnék rólok.

Reményét fejezi ki ezután, hogy Szilágyi a természeti, nemzetközi és polgári jogra már elkészült s taníthatja unokáit, de kéri, hogy különösen a mathematica gyakorlati részére ne sajnálja készülni, mert a polgári életben igen kevés hasznát lehet venni azon tudományoknak, melyek csak speculatiókból és theoriákból állanak.

E levél Bonyhán kelt 1790. maj. 30.-án. A másfél év 1791. őszén volt letelőben, tehát ez az egyezkedés is ösztönözhetette hazatérésre; de nem lehet megállapítani, hogy merre vette útját, mikor

érkezett meg. 1792 szept. közepén már Kolozsvárt volt, azonban nem tudható, minő állásba jutott segédpappá lételéig.

1794-től kezdve pontos jegyzéket vezetett bevételeiről, külön-külön a keresztelés, temetés, esketés alkalmával kapott összegekről, mindenütt jelezvén, hogy mikor, kinek, kit keresztelt? kit, mikor, hány éves korában, hol temetett el? kiket esketett össze; mintha különálló anyakönyvet akart volna vezetni. A keresztelés legkisebb díja 12 kr.; egyébként szerepel a díjak közt 14, 15, 17, 20, 30, 34, 37 kr., 1—2 rh. frt., 4 rhfrt. 32 kr. Katona Zsigmond és Bethlen Juliánna gróf Pál nevű fiáért 1797. jun. 15-én 9 rhfrt; 1802. máj. 2. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grófnő Krisztina nevű leányáért 30 rh. frt; június 6-án Rhédei Ádám gr. és Teleki Mária grófnőtől Farkasért 90 rh. frt; 1803. dec. 4. Bethlen Gergely gr. és nejétől Borbáraért 30 rh. frt; 1804. márcz. 25. Iktári Bethlen Sámuel és Simén Klárától Domokosért 20 rhfrt. 1805. febr. 24. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grófnőtől Polyxénáért 30 rh. frt; 1806. jan. 6. Rhédei Ádám gr. és Teleki Mária grnőtől Ádámért 90 rhfrt; 1807. apr. 10. Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára grnőtől Lajosért 40 rh. frt.

A későbbi kereszteléshez nincsenek jegyezve összegek.

A temetés legkisebb díja 1 rh. frt. 8 kr. Gyakran fizettek 2, 3, 4 rh. frtot; 15, 30, 40 rh. frtot ritkábban; az előkelő családok többet is, pld. 1802. szept. 12. Wass Krisztina grófnő, Kemény Miklós br.-néért 90 rh. frtot; 1806. márcz. 30. Toldalagi László grófért 100 rhfrtot; 1807. máj. 3. Vita Sámuelért 54 rh. frtot; 1807. máj. 31. Rhédei Mihály gr. özvegye Bánfi Teréz brnőért 200 rhfrtot; 1809. oet. 1. Berkeszen Katona Mihály consiliariusért 150 rhfrt; 1809. dec. 7. Teleki Kata gr.-nő és unokája Rhédei Ádámért 200 rh. frt; 1810. jan. 7. Wesselényi Miklós br.-ért 100 rh. frt; 1811. máj. 5. Wesselényi Farkas br.-ért aranyban 108 rh. frt; 1813. ápr. 25. Toldi Sára Teleki Lajosné gr.-nőért arany 45 rh. frt; 1816. apr. 4. Bethlen Gergely gr.-ért 12 arany 54 rhfrt; 1816. ápr. 21. Teleki Lajos gr.-ért 200 rh. frt; 1822. szept. 15. Bánffi György gr. gubernatorért 300 rh. frt; 1795. jan. 11. Teleki Sára Bethlen Pálné gr.-nőért M.-vásárhelyt 90 rh. frt; 1795. márcz. 1. Keszei Borbára Somai Sándornéért Fodorházán 18 rh. frt; 1795. dec. 6. Bethlen Pál gr. generálisért 90 rh. frt; 1797. apr. 2. Kendeffi Jánosné Teleki Polyxéna gr.-nőért 72 rh. frt;

1797. máj. 4. Bethleni Bethlen Pál gr.-ért (82 eszt.) 100 rh. frt; 1798. apr. 15. Bethlen Gergelyné Kendeffi Ráchel grnőért 108 rh. frt; 1798. szept. 30. Ifj. Teleki Domokos gr.-ért a külmagyar-u. templomban 54 rh. frt; 1800. márcz. 6. Gyulai József gr.-ért (80 esztendő volt) 54 rh. frt; 1800. márcz. 16. Bethlen Anna gr. kisasszonyért (10 eszt.) 45. rh. frt; 1800. szept. 28. Bánfi Zsigmond br. főhadnagyért oratio 36 rh. frt; 1801. jan. 4. Kendefi János gr.-ért Órallya-Boldogfalván 100 rh. frt; 1802. febr. 21. Teleki Imre gr.-ért (70 eszt.) 83 rh. frt. 20 kr.

Az esketések díjai közt egyszer fordul elé 34 kr.; a rendes díj 51 kr., 1—3 rh. frt díj ritkán látható a jegyzékben; a Bethlen Gergely gr. és Bethlen Klára gr.-kisasszony összesketéséért 1801. febr. 24-én 40 rh. frt. van följegyezve.

E jegyzetek mellé vannak esatolva a kereszteléskor, esketéskor, temetéskor, urvaesora osztáskor mondandó mintakönyörgések.

A papi és professori fizetés szegényes volt, de Szilágyi ebből is tudott megtakarítani s a mit mellékesen szerzett papi működésével, egészen félretette. Nines adat reá, hogy feleségével valamit kapott volna. Valószínű, hogy saját keresményéből vásárolt Kolozsvárt a belső közép-uteza déli során, Toroczka Pál gr. és neje Teleki Juliánna grófnőtől egy házas telket hétezer rhénes váltó frtért 1814 márcz. 1-én s ki is fizette 1815 jan. 12-ig.¹ Ugyanesak 1814. ápr. 1-én egy majort is vásárolt külső magyar-utezában Csiki Antal és Csiki Dávid gubernialis cancellistáktól 2500 váltó rh. frton.² Ennek épületeire fordított 2963 frtot. — 1820.-ban 1617 v. rh frtot költött a közép utezai ház kőműves és ács munkáira.

E vásárlások csak úgy sikerültek, hogy Szilágyi 5000 v. rh. frt. kölcsönt kapott Rhédei Ádám gr.-tól és nejétől Teleki Mária grófnőtől, de a felvett kölcsönt 1816 július 18-ig törlesztette 1000—1000 frtjával.

1818 octóberétől 1822. január 3-dikáig adott és küldött fiának ifj. Szilágyi Ferencznek külföldi útjára 4576 v. rh. frt 50 krt. Fia elköltött a magából 527 v. rh. frtot s így a külföldi tanulmányozás és utazás 5104 v. rh. frtba került az id. Szilágyi Ferencz följegyzései szerint.

¹ Házi dolgainknak jegyzőkönyve, 1. l.

² É telek ma 10. sz. a van.

Ezt a nagy költséget nem bírta volna fedezni Szilágyi eddig szerzett vagyonából, a tőke megesorbítása nélkül. De volt szerencséje is. 1818. szeptemberétől Kemény Sámuel és Bethlen Domokos gr. urfiak nevelését, tartását reá bízták, egyik—egyikért 1000—1000 váltó frtot fizettek évenként s minden szükséges terménynyel, borral stb. ellátták asztalát négy éven át. Egy év példája felvilágosítást adhat a küldemények arányáról, értékéről. Gerendről hoztak a harmadik esztendőre 110 tyukot, 750 tojást, 12 pulykát, 16 ludat, 96 véka búzát, 75 veder bort, 10 véka törökbúzát, 2 véka borsót, másfél véka fuszujkát (babot), másfél véka aszalt szilvát, egy veder szilvaizet, két veder írósvajat, két kövér sertést, 2 veder hájzsirt. — Ugyanennyit küldtek a másik ifjuért.

A háztartás gondja tehát nem terhelte, volt négy évig évenként 2000 frt. mellékes bevétele s így áldozhatott fia nevelésére.

DR. TÖRÖK ISTVÁN.

Dacia keleti határvonala s annak védelmi rendszere a Maros felső völgyétől az Olt rákos-hévízi szorossáig.

(Első közlemény.)

Dacia határvonalai, főképpen a délkeleti felföld területén, még mindig foglalkoztatják a kutatókat. A legszerencsésebb vala idáig Torma Károly,¹ a kinek északi Daciára vonatkozó szerencsés felfedezései épen az Erdélyi Múzeum-Egylet első Évkönyveit gazdagítják s a ki 20 évi sikerteljes kutatásainak eredményeit a *Limes dacicus*² északi része ezimű becses munkájában örökítette meg.

Távolról sem vagyunk ennyire kedvező helyzetben a Dacia nyugati és keleti határvonalaival. Amarra még alig, hogy a kezdet elejéig jutottunk a kutatásokkal; kelet felé azonban legalább szakaszonként megkísérhetjük a helyrajzi észleletek összegelését s különösen tisztában lehetünk azzal, hogy míg délen a határ Kárpátok akadályaival nem törődve a romániai Alföldet is Daciához kapcsolták: kelet felé a mai Erdély egészére nem tartották szükségesnek kiterjeszkedni.

Elődeim közül Neigebaur bukaresti porosz konzul fáradozott legtöbbet Dacia helyrajzáinak felderítésében s 1847. tavaszán és nyarán, nagy részben gróf Kemény József ajánló leveleivel, részben Aekner Mihály szent-erzsébeti szász pap, részben Kurz Antal publicista és gróf Kemény József lelkes híve társaságában bejárta

¹ *Torma Károly*. Rómaiak nyoma Erdély északi részeiben. Erdélyi Múzeum-Egylet Évkönyvei Kolozsvár, I köt. 1861. 27—45 l. Dacia felosztása a rómaiak alatt. Erd. Múzeum-Egyl. Évk. II. köt. 1863. 108—114. Adalék északnyugati Dacia föld- és helyiratához. Magy. Tud. Akadémia Évkönyvei XI. köt. 2 drb. 1863.

² *Torma Károly* A Limes dacicus felső része. 6 fametszettel és 1 térképpel. Budapest.

Erdély, Moldova és Románia nagy részét. Munkája¹ éppen a szabadságharcz viharában kerülvén sajtó alá, Brassóban majdnem a pusztulás áldozatául esett. Neigebaur Dacia legkeletibb római állomásaiul a következőket jelöli meg: Vécs, Mogyorós, Szász-Régen: a Maros felső völgyén; Görgény-Szent-Imre és G.-Hodák a Görgény vize mellett. Majd Mikháza a Nyárád mellett. Onnan le az Oltig Pirtosváralját tekinti rómainak. A Fehér-Nyikó mellől Szent-Mihályról a LEG VI HIS (panorum) téglabélyegét említvén fel, ezzel próbálá egyik katonai állomásunkat is kijelölni.

Mint alább önként ki fog derülni, Neigebaur csak a Maros, Görgény és Nyárád mellett fordult meg személyesen s Udvarhelyszék területére felületes közlésekből vonta következtetéseit. Neigebaur után Ackner Mihály következik, a ki már Neigebaur útazásaiban is részt vett s azt megelőzőleg is önálló tanulmányokat végzett a régi Daciának főleg közép és déli vidékein.

Ackner Mihály a Bécsben 1850-ben szervezett műemléki bizottság (K. K. *Central Commission*, für Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) levelező tagjaként a Bizottság első Évkönyve számára összeállította² Erdély római régiségeit és egy térképpel is illusztrálván észleleteit, arról láthatjuk, hogy a Maros völgyén Vécsen felül a dédai várat is római alapon feltételezte. A két Küküllő vidékéről a korondi fürdőt, Korond aranykarikáit is rómainak minősítve, Szent-Mihályfalváról a LEG VI HIS téglabélyegeit megtoldja a Segesvárról Gross ág. ev. lelkész hagyatékából 1853. nyert két felirattal és pedig:

1. I. O. M.
TVET TITVS
EVERVS
PRAEFCOHI
VS
L. M.

¹ *Dacien*. Aus den Ueberresten das klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Topographisch zusammengestellt von Dr. J. F. Neigebaur Nebst einer Uebersichtskarte des traianischen Dacien. Kronstadt, 1851.

² M. J. Ackner Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Mit einer Uebersichtskarte von M. J. Ackner. Jahrbuch des kaiserl königl. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1856. Wien. Különlenyomatban is megjelent.

2. I. O. M.
 C. IVL. IVLIA
 NVS PRAEF
 CoH III HISP
 EO DOMRoM
 V. S. L. M.

1858-ban Müller Frigyes jelenlegi ág. ev. püspök s akkori segesvári tanárral Aekner Mihály a két felirathoz Pálffy taresafalvi birtokosnál még egy harmadikat fedezett fel, melyet így olvastak:

DEO MARTI
 T. AEL. CRES . . .
 TIANVS PRAEF
 COH III HISP

 EX VOTO POSVIT

Müller Frigyes a LEG VI HISP bélyegét [nem tudván constatalni, egész helyes érzékkel annak létezését, mindjárt akkor kétségbe vonta. A két szentmihályi felirat hova tartozandóságával azonban nem jöttek ekkor sem tisztába, s éppen azért Müller a környék tovább kutatására buzdítja a közel lakókat.

Ennek a kirándulásnak hatása nem is maradt el, mert Szász Károly jegyző, Müllerék kalauza is annyira buzdult, hogy több érmet gyűjtött a nem sokára megalakult kolozsvári múzeumnak s pár felirattörédeket is szolgáltatott oda be, melyeket Torma Károly megfejtván, ezekkel Udvarhelyszék római adalékai örvendetesen gyarapodtak. Sőt maga Müller Frigyes is lelkes kutatással folytatá nyomozásait s a Szent-Mihályfalváról lemásolt két felirat mellett Udvarhelymegye keleti széléről, a Rika alatt, a *Kis-Homoród* mentén fekvő *Homoród-Karácsonyfalváról*, és a Nagy-Homoród völgyi Homoród-Szent-Mártonról is egy-egy újabb római felirásos kővel gazdagíthatá Dacia felirattárát.¹

Ezen szórványos adatok összefüggő tárgyalását azonban Orbán Balázs fáradozásai tették igazában lehetségessé. A Székelyföldet helységéről-helységre végig járva, első sorban Udvarhelyszékről,

¹ Friedrich Müller: Römerspuren im Osten Siebenbürgens. Mittheilungen der K. K. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale IV. Wien, 1859. 69—74, 109, 103—165 l.

mint éppen szülőföldjéről rendezte az elődei által kevés helyismerettel gyűjtött adatokat. Majd Udvarhely és Marosszék határán, a Kis-Küküllő felső nyílásába eső *Sóváradván* szerencsésen megtalálta azt a táborhelyet is, melyről *Neigebaur*, *Ackner* és *Müller* tudomást nem szerezhettek. Hasonló szerencsével járta be a Nagy-Homoród völgyét, hol a Müller Frigyes által mellőzött Homoród-Szent-Pálon¹ terjedelmes római építkezési maradványokra bukkant, de Müller Frigyes közleményéről nem értesülve, annak homoród-szentmártoni felíratát is közölte, habár már csak fele részben, mert a másik fele időközben a régiségek szomorú sorsára jutva, elkallódott.

A *Corpus Inscriptionum Latinarum* szerkesztése éppen arra az időre esvén, annak a dunai tartományokat tartalmazó III. kötetében 1873-ban az Ackner-Müller által nyilvánosságra hozott taresafalvi és szentmihályfalvi 3 felíratot már Énlakához osztva publicálták. Ezeken kívül a Torma Károly által a kolozsvári múzeum részére megszerzett még két felíratröredék másolatával² és a *Neigebaur* hibás értesülése óta az irodalomban mindig ott kísértő szentmihályi LEG VI HIS³ állítólagos téglabélyeggel, valamint a Müller Frigyes által Homoród-Szent-Mártonnál felfedezett felíratral igazolák a rómaiak nyomait. És alig látott napvilágot a *Corpus Inscriptionum* III. kötete 1873-ban, már a következő esztendő meghozta a lassanként kibontakozó vársorozat nagyküküllővölgyi tagjára vonatkozó előjeleket is. Székely-Udvarhely városa ugyanis 1874. tavaszán az Attila utca végénél a baromvásártért Vánky Kálmán mérnök által rendeztetvén, a törmelék halmok lehordatásánál számos esonttal, régiséggel együtt⁴ azon római építkezések maradványaira bukkantak, melyek-

¹ *Orbán* Balázs. A Székelyföld leírása. Udvarhelyszék 165. lap

² *Corpus Inscriptionum Latinarum* voluminis tertiae pars prior. *Inscriptiones Asiae provinciarum Europae Gvacaerum Illyrici latinae*. Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen. Berolini. apud Georgium Reimerum MDCCCLXXIII 179. lap. XIII. Énlaka. 945. Torma közlése. 746. és 747. Ackner által Szent-Mihályfalváról közölve 448. Müller által közölve 949. Torma közlése XIV. Homoród-Szent-Márton 950. Müller Frigyes közlése.

³ *Corpus* I. L. III. 1632. Szent-Mihályról; *Neigebauer* Dacien és *Ackner* Jahrbuch 1856. után.

⁴ *Carl Goos* *Archaeologische Annalecten*. Archiv des Vereius für Landeskunde 1874. XII. 174 l. Majd *Chronik der archaeologischen Funde in Siebenbürgen*, 1874.

ről Orbán Balázsnak 1882-ben adott a budapesti régészeti társulatba hírt. Ezen romokat 20 esztendő múlva, 1894. nyarán tovább ásatva, katonai fürdőül minősítettem.¹ Ezzel Udvarhelyen is igazolhattuk az 1828-ban Szigethy Gyula Mihály² ref. collegiumi tanár feltevéseit, a ki faragványos kövekből és római téglák halmazából Ptolemaeus Utidaváját helyezte oda.

Az udvarhelyi leletekről Goos Károly segesvári ág. ev. tanár hírt adván, minthogy ő akkoriban éppen Dacia tartományi és hadi szervezetével foglalkozott, Székely-Udvarhelyről a két Homoród mellékéig átvizsgálta a Müller Frigyes 1859. évbeli jelentésében és Orbán Balázs Udvarhelyszékében 1868-ról megörökített római leletek színhelyét s a bécsi egyetem tanárai által 1877-ben a megindított Archaeologisch epigraphische Mittheilungen 1. füzetét mindjárt beeset közlésekkel gazdagította, értékesítvén ott Orbán Balázs Udvarhely és Marosszékének új adatait is.³

Goost 1878-ban bekövetkezett halála azonban megakadályozá abban, hogy a szépen felszaporodott római települési maradványok belső összefüggését és rendeltetését is behatóbban tanulmányozhassa.

Igy jutottam én ezen fontos kérdések örökségébe, a ki a hunyadmegyei történelmi régészeti társulat megalakulásától (1880.) kezdve Dacia bányászatának helyrajzával és administratiojával foglalkozva, lassanként mellőzhetetlennek kezdém érezni az egész foglalási terület helyszíni felvételét is. Mindjárt 1885 őszen Téglás István társaságában a Nagy-Homoród völgyét aprójára átvizsgálva, nemesak a Homoród-Szent-Pál castrumának hollétéről, kiterjedéséről és Homoród-Szent-Márton feliratának keletkezési viszonyairól szerezhettem új adatokat; hanem Jánosfalvánál sikerült azt a kőbányát is megtalálnom,⁴ a melyből a Homoród-mellék s különösen Homoród-Szent-Pál feiratait és építészeti anyagának nagy részét előállították. A kőbánya munkahelyei akkoriban még épségben

¹ Téglás Gábor. A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője. Erdélyi Múzeum. 1897. évf. V. füzet.

² Szigethy Gyula Mihály: Felsőmagyarország. Múzeum. 1828. évf. 147 lap.

³ Carl Goos: Zu Corpus Inscriptionum Latinarum III. Dacia Arthaeologisch epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich Wien. I. 1877.

⁴ Téglás Gábor: A jánosfalvi római kőbányászat Udvarhely megyében Téglás István rajzaival. Archaeologiai Értesítő, 1886. évf. 1. februári füzete.

állottak, sőt egyiknek faláról két emberi alak domborművét is lerajzolható Téglás István s épen azért, mert ilyenmű emlékekben felettébb szegények vagyunk s az alakok vallásos, sőt *ethnologiai*, tovább tanulmányozás anyagául is szolgálhattak volna, a Múzeum-egyletkez ama falrészlet kivésetése és Kolozsvárra, a muzeumba szállítása iránt, habár arra se felhiva, se kötelezve nem valék, sürgős javaslatot intéztem. Magán értesülésem szerint 1887. tavaszán boldogúlt Finály Henrik muzeumőr és egyetemi tanár kiküldetést is nyert vala a helyszínére; de hogy miként határozott a Múzeum-egylet, arról tájékozást nem nyerhettem. Annyit azonban sajnos constatálék 1894. nyarán, mikor másodszer vezetett arra felé kutató útam, hogy *Jánosfalva* lakossága primitív kőfejtésével szerencsésen megsemmisíté az általam oly fontosnak jelzett kőbányát s annak falképein megmenteni valónk többé nem kínálkozik. Igy csak öcsém rajzáról ítéltetik meg majd az érdeklődők, mit vesztettünk ott, habár az Archaeologiai Értesítő elichéje annyira kicsinyíti az alakokat, hogy azok eredeti kinézését kellően elbírálni s azok végleges magyarázatát megadni ezután még nehezebben sikerülhet.

Már az itt szóba hozott első körültekintésem alkalmával arra a meggyőződésre jutottam, hogy a N.-Homoród völgyét a rómaiak stratégiai okokból szállották meg s az Olt *héviz-ugrai* állomásáról arrafelé is okvetetlenül kiterjesztheték hadi úthálózatukat, jóllehet boldogúlt *Ackner Mihály* 1856-iki jelentésében ennek lehetőségét egyenesen kizártnak nyilvánította. A mint tehát nagy elfoglaltságom lehetővé tevé, még alaposabb áttekintést sieték szerezni a Maros és két Küküllő térviszonyairól és régészeti lelőhelyeiről. A következő 1886. nyarán ugyanesak Téglás Istvánnal a Maros felől vettük fel a kutatások fonalát s Görgény-Szent-Imre, G. Hodák állítólagos római építményeit eredménytelenül nyomozgatva, a Nyárád fejénél *Mikházáról Szovátán* át a Kis-Küküllő felső vidékére utazva, *Sóvárád* castrumát, a község területén felmérve, a római útnak a Nyárádtól a Marosig való elágazását vizsgáltuk át Maros-Kereszturig. Hogy ez a 10 napi körútunk már ekkor biztató eredményekhez vezetett, s *Mikháza-* és *Sóváradról* új feliratokkal járulhattunk Dacia adattárához: ¹ abban kiváló érdeme vala *Kovács Ferencz* maros-

¹ Téglás Gábor: Ujabb adalékok Dacia felirattárához. Erdélyi Múzeum 1888. évf.

vásárhelyi apátplébánosnak, a ki esperesi körútazásában kiváló ügyszeretettel gyűjtögette a régiségeket és a plébánia épületben berendezett muzeumát készséggel rendelkezésünkre bocsátotta.

Időközben *Görgény* vidékét másodszor is meglátogattam, mert a *Neigebaur* óta ott feltételezett római állótábornak a térviszonyok valóban igazolhatónak minősítik. Biztos nyomokat azonban másodszor sem találhaték s ha a görgényi vár helyén állott valóban a római castrum, akkor azt az utókorai építkezések örökre felismerhetetlenné tették.

Ily módon 1894-ig kelle várnom észleleteim kiegészítésével, a mikor Udvarhelymegye monographiája érdekében Ugron János alispán Tibód és a többi római lelőhely felülvizsgálatára felszólítván, *Solymossy* Endre ev. ref. collegiumi tanártársammal a megyét a Kis-Küküllőtől le a két Homoródig széltében, hosszában, több irányban végig útzahattam s az addig ismertté vált római állomások kapcsolatát, katonai rendeltetését a geographiai viszonyok alapján tűzetes tanulmány tárgyává tehetém.

E tanulmányom rendén az eddig szorványosan emlegetett udvarhelymegyei római lelőhelyeket apránként egy ezéltudatosan megállapított örvidék láncszemeivé fűzve, a következőkről szerezheték teljes bizonyosságot: 1-ször, hogy az Olttól a *Marosig* gondosan előkészített transversalis hadi úttal rendelkezett a római hadparancsnokság és 2-szor ezen útvonal helyőrségi állomásairól nyugat felé a Marost követő főhadi úttal a térviszonyok által lehetővé tett legrövidebb és legbiztosabb mellékúttal biztosíták a határőrszolgálat élénkségét. De az egyes castrumok elhelyezése arra is útmutatásul szolgált nekem, hogy Dacia az Udvarhely és Csikmegyék közé ékelődő erdős hegységen túl nem terjedhetett s a keleti határvonal a Maros felső ivhajlásától, illetőleg *Déda*, Maros-Oroszfalutól délkeletre vonuló Görgényi havasokon, az 1291 m. Szászpadtól az 1285 m. Kereszteshegyig, illetőleg az 1777 m. Mezőhavasig, majd a *Szováta*-parajdi havasokon az 1237 m. Bucsintetővel s a Hargita gerinczén a Nagy-Küküllő és két Homoród forrásvidékével egészen Nagy-Oláhfaluig, onnan pedig a lővései, a homoródalmási hegyeken vagyis a Merketetővel, a Rikával le az Olt alsó-rákosi szorosáig terjedhetett. Ez a természetes határ annyira szembetűnő, hogy békés körülmények között, a szomszédos barbár népekkel szemben minden vítának és félreértésnek már eleve útját vághatta volna.

Csakhogy a Daciából kiszorított dákok, valamint a rokon barbár törzsek úgy látszik, éppen a Maros és Olt között nagyon is komoly elővigyázati intézkedésekre kényszeríték Dacia urait. Ime az Olt héviz-ugrai táborhelyétől alig 25 kilom. Homorod-Kóhalom vasúti állomás, majd Homorod irányában és Kaczától északra a Kis-Homoród völgyén *Homoród-Szent-Pálnál* újabb castrum stativumot találunk. Onnan a patakfalvi hágó nehézségeit is figyelembe véve, alig 20 km-nyire építették meg *Széckely-Udvarhelynél* a mai realiskola telkéről szolgáló *Csonkavár* helyén általam meghatározott második várukat. A harmadik castrumot a két Küküllő vizválasztójára helyezték.

A Nagy-Küküllőtől a Kis-Küküllőig terjedő 50 kilométernyi hegyhátat ugyanis a *Fehér-Nyikó* völgye szintén megosztja s éppen azért *Ackner* Mihály és *Müller* Frigyes egészen helyes érzékkel keresték *Szent-Mihályfalvánál*, az ott ugyan nem létezett LEG VI HIS állítólagos bélyegeiből feltételezett római castrumot. A *Fehér-Nyikó* vize *Oroszhegy* híres hegyközség Lázhegy nevű 1006 m. fensíkjáról szűrődik össze s a Hargita láncolatával nem érintkezik oly közvetlenül, mint a két Küküllő és két Homoród. Annál szorosabb kapcsolatba jutott azonban a két Küküllő forrásvidékein a *Hargita* lánczával az *énlaki* fensík, mert a 652 m. magasságban épült Énlakától keletre *Firtos-Váralja* és *Pálfalva* (898 m.) irányában az oroszhegyi *Mogyorós* mögötti *Szentséden* (975 m.) át száraz és fagyos időben járható lankás fensík vezet a Nagy-Küküllő legfelső ágaihoz, hol *Tart d* várában a római előtti védvárak egyik képviselőjét sikerült kipuhatólnom¹ s hol a *Talár-út* nevű régi útmaradványban kétségtelen bizonyítékát birjuk amaz ősrégi határközlekedésnek is. A rómaiak kitűnő helyismeretét és stratégiai éles látását dicséri tehát az *énlaki* fensíknak táborhelylyé alakítása. Sőt ez a térfoglalás annyival előnyösebb vala, mert míg *kelet* felé a határ helység egyik sebhető pontját tarthatták onnan ellenőrzés alatt, *nyugat* felé a féltett daciai belterületekkel és a főhadi szállással úgy a Nagy-, mint a Kis-Küküllő mentére gyors és könnyű összeköttetést is biztosított. A Nagy-Küküllő völgyére ugyanis *Martonos*, *Tordátfalva*, *Alsó-Siménfalva* irányában délkeletre *Rugonfalváiig* a F.-Nyikó völgye nyitott természetes útát, míg a Kis-

¹ Téglás G. Dák várak Udvarhelymegye területén. Erdélyi Múzeum 1895. évf.

Küküllő-felé Etéd-től a *Küsmöd-pataka* téres völgye Kőrispatak, Bözöd-Ujfalú irányában Erdő-Szent-Györgyig délnyugatra az előbbinél is kényelmesebb természetes kapcsolatot kínált.

A határőrség közvetlen összeköttetése azonban Énlakától északra *Etéden*, *Küsmödön*, Siklódon át *Sóváradoz* a Kis-Küküllő mellékére irányult s azt körülbelül 25 km. távolságban érte el.

Sóváradtól u. i. majdnem egyenes vonalban érkezhettek észak felé a 901 m. *Cseredombon* át *Mikházánál* a Nyárad völgyére, a hova Szováta, Remete felé a *Szakadát* patak horpadásán kis kerülővel kényelmesebb út vezet. Hogy akkor is használták volna ezen utvonalat, alig lehetséges s így a csakis lóháton, gyalog vagy a legprimitívebb alkalmatossággal járható *említett* cseredomb hegyi úton történhetett a 2 helyőrségek érintkezése.

A mai napság tehát sikerült a Marostól az Oltig elhelyezett római határvárak rendszerével egyúttal azt is kiderítenem, hogy eme vársorozat hadi rendje a fennemlített Görgény-Hargita hegység ellen irányult hargitaalji római védvonal központi állomásául az *énlaki* negyhátra épített castrum szolgálhatott, mint a honnan északra, a Kis-Küküllő és Nyárad vonalára és délen a Nagy-Küküllő és Nagy-Homoród felé nemesak a postai és őrzési összeköttetés, de az optikai és más hadi jelzési mód is a legkönnyebben érvényesíthető vala. S ebben a tekintetben a messzire ellátású s az egész vidék felett uralkodó *Firtostető* 1042 m. orma a rómaiaknak is kiváló előnyére szolgálhatott, habár e nevezetes esúcs inkább római előtti és utáni leletekkel vált régészeti irodalmunkban nevezetessé. Addig is tehát, míg az Orbánnál említésbe jövő, de legtöbbször pusztá hagyományokra, megbízhatatlan közlésekre alapított többi mellékes római lelőhely mibenlétére is kiterjeszhetném helyszíni vizsgálódásaimat, kétségtelen bizonyosságú eredményként jelenthetem már is, hogy *a rómaiak Daciája a Marosnak Vécs délei szakaszától le az Olt léviz, ugrai hajlásáig, a Görgény-Nyárad, Kis- és Nagy-Küküllő, valamint a Kis- és Nagy-Homorod forrásvidékével s köztük a görgényi havasoknak és a Hargitának Maros-Torda és Udvarhelymegyéktől Csikmegye felé mai napság határt vető erdős lánczáig s abból a Vargyas és Kis Homorod víz-álasztójaként délre kiágazó lövete-homorod-almási, oklándi, vagyis a Rika hegységig terjedt.*

I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója az 1632—1694. évekről.

(Negyedik közlemény.)

Augustus. 4. Katonából ebédre mentem Czegébe, hálni Füzesre. 5. Füzesről ebédre Szamosujvárra. 19. Jött hozzám a váradi pasa követe. 21. Istennek böles rendeléséből és a hatalmas török császár parancsolatjából szállottam ki táborba Szamosujvárból a magyarok segítségére ebéd után 2 óraker. Az nap hálni mentem a lónai rétre. 22. Másnap mentem a pánezéleschi mezőre. 23. Innét szállottam a rákosi rétre az Egregy mellé. 24.¹ Onnét mentem Romlothoz. Ott nyugodtam más nap vasárnap. 26. Romlottól mentem Zilahhoz. 29. Zilahtól szállottam Somlyóhoz. Ott mulattam harmad napig. 30. Somlyótól mentem Déda és Szovárhegy között való mezőre, a Berettyó mellé. Ott mulattam egy nap.

September. 1. Mentem Margitához. 2. Székelyhidhoz. 3. Onnét Aranyszikéhez, Poesaj mellett. 4. Ott mulattam. 5. Onnét mentem a török táborra a szerdárhoz. 6. Az urakkal mulatván, hivattam a török muzsikásokat. 7. Jött hozzám maga a pasa Tökölyvel együtt. 8. Onnét indulván, mentem a kondorosi mezőre Debreczen mellé. 9. Veszteg voltam. 10. Mentem bé Debreczenben ebédre. 11. Jött hozzám ismét a pasa a gróffal. 12. Szállottam Beszermény alá. 13. Adták fel Beszermény városát. 14. Esküdtettem a beszerményi németeket magunk hűségére, a kik megmaradtak. 15. és 16. is ott mulattam. 17. Beszerménytől mentem a téglási mezőre Hatház mellé. 18. Innét szállottam Kálló alá. 25. Adták fel Kálló várát. Ott mulattam 2 napig. 29. Kállótól mentem a gyulai rétre. 30. Gyula mellől indulván, mentem Ecsed alá. Ugyanakkori utamban voltam a Báthori templomban.

October. 1. Mulattam az urakkal Ecsed alatt. 2. Volt nálam a török szerdár. Itt mulattam negyed napig. 4. Indultam Ecsed alól, mentem a kálmándi mezőre. 5. Vasárnap mentem a daroczi mezőre Majtin mellett. NB. 6. Ott mulattam. 7. Innét mentem

¹ Kisközség Szilágyvármegyében.

Piskárkos nevű mezőre, Ladány mellett. 8. Szállottam Szathmár alá Latorszeg nevű mezőre. Itt mulattam hatod napig. 13. Szathmár alól mentem a krassói rétre. 14. Innét Remetemezőhöz. 15. Mentem a tományi mezőre. 16. Jöttem Czíkóhoz. 17. Czíkótól szállottam Sibóhoz. 18. Sibótól jöttem Szurdokhoz. 19. Ott voltam. 20. Onnét jöttem Alparéthoz. 21. Érkeztem be Szamosujvárbán 12 órakor, kiért áldassék Istennek szent neve mindörökké. Itt mulattam heted napig. 28. Indultam ki Szamosujvárból ebéd után, mentem hálni Füzesre. 29. Füzesről ebédre mentem Czegébe, hálni Katonába. Másnap is ott mulattam. 30. Jött hozzám a budai vezér követe. 31. Katonából ebédre mentem Sármasra, ebéd után hálni Zábira.

November. 1. Ebédre mentem Keménytelkére, vacsorára bé Radnothra. Itt mulattam negyed napig. 4. Innét ebédre mentem Ádamosra, hálni Küköllővárra. 5. Innét ebédre mentem Szépmezőre, hálni Balásfalvára. 6. Itt mulattam. 7. Ebédre Koslárdra, hálni Fejérvárra. 11. Jött hozzám a portáról a fővezér követe. 15. Ezen követ volt fenn nálam ebéden. 24. Délután mentem alá Alvinezre. 26. A gyaloglás miatt esék réám a nyavalya. 27. Ebéd után jöttem bé Vinezről Fejérvárra.

December. 13. Jött hozzám a váradi pasa követe. 19. Jött hozzám a havasalföldi vajda követe. 21. Lettem szemben vele.

Anno 1682.

Januarius. 2. Indultam ki Fejérvárról, ebédre mentem Miháczfalvára, hálni Balásfalvára. 13. Balásfalváról ebéd után mentem Holdvilágra. 14. Ebédre Kis-Selykre, hálni Asszonyfalvára. 15. Onnét hálni Eczelbe. 16. Eczelből ebédre Ebesfalvára.

Februarius. 9. Jött hozzám a váradi pasa követe. Az nap vele szemben voltam. 10. Indultam ki Ebesfalváról, délután mentem hálni Ujfaluban. 11. Ujfaluból ebédre mentem Rosondára, hálni Lesesre. 12. Lesesről ebéd után mentem Nagy-Sinkre. 13. Nagy-Sinkről ebédre mentem Kis-Sinkre, hálni Fogarasban. 17. Állott bé az ország gyűlése.

Martius. 9. Adta Isten e világra az én kis leányomat, Évát. 10. Isten e világból azon kis leánykámat kivette. 16. Bomlott el az ország gyűlése. 19. Jött hozzám budai vezér követe, melyet 24. visszaboecátottam. 25. Jött hozzám a portáról egy kapuesi pasa, a ki két kaftánt hozott. 26. Ismét jött hozzám más követ a fővezértől az athname visszakivánása felől.

Aprilis. Ebben az holnapban semmi sem volt egyéb, hanem a gyűlés állott bé 25.

Majus. 26. Indultam ki Fogarasból délután, hálni mentem Szombatfalvára. 27. Szombatfalváról ebéd után mentem Árpásra. 28. Árpásról ebédre Porumbákra. 29. Gyűlének ide a tanácsurak.

Junius. 3. Oszlának el ismét a tanácsurak. 4. Bocsátottam Zuarnoczi nevű étekgógót Bécsben. 8. Porumbákról ebéd után indultam hálni Kastaholezra. 9. Ebédre mentem Homostorfra, hálni Roscsúrre. 10. Innét ebéd után hálni mentem Szerdahelyre. 11. Ebédre Kutfalvára. 12. Ebédre Szász-Sebesbe, hálni Fejérvárra. 14. Jött hozzám a budai vezér követe. Ugyanazon nap a váradi pasáé. 19. Állott bé az ország gyűlése. 25. Bocsátottam el a budai és váradi követeket. 26. Oszlott el a gyűlés.

Julius. 3. Gyulafi László uramat expediáltam Budára. 4. Szóltotta ki Isten ez világból kisebbik Apafi Gergely fiamat. 20. Indultam ki Fejérvárról, ebédre mentem Miháczfalvára. 21. Ebédre Elekesre, hálni Péterlakára. 22. Péterlakáról ebédre érkeztem bé Radnothra. 27. Radnothról ebédre mentem Szakálra, hálni Méhesre. 28. Méhesről ebédre Kamarásra, hálni Katonába. 29. Katonából hálni Czegébe. 30. Czegéből ebédre Füzesre, hálni Szamosujvárra.

Augustus. 3. Érkezett hozzám a váradi pasa követe. 5. Indultam ki Szamosujvárról a táborba délután, hálni mentem Lónához. 6. Lónától mentem hálni Pánczélesehhez. 7. Onnét Rákoshoz. 8. Rákosról mentem Karikához. 9. Vasárnap ott mulattam. 10. Karikától szállottam Czigányihoz. 11. Czigányitól mentem Hídvéghez. 12. Innét Dédához. 13. Dédától Székelyhidhoz. 14. Ott mulattam. Jött hozzám egy csauz a budai vezértől. 15. Székelyhidtól szállottam Debreczenhez a kondorosi mezőre. 16. Mentem bé a debreczeni templomban. 17. Szoboszlóhoz. 18. is ott voltam. 19. Innét mentem Mátához, a Hortobágy mellé. 20. Csegéhez a Tisza mellett. 21. Ott mulattam. 22. Szalokához. 23. is ott mulattam vasárnap. 24. Fegyvernekhez. 25. Szolnok mellé a sandali pusztára. 26. Költöztem által a szolnoki hidon, szállottam a Zagyvához. 27. Miséhez Jazbrin (!)¹ mellett. 28. Boldogfalvához, Hatvan mellett. 29. Innét szállottam Pásztóhoz. 30. is ott voltam. 31. Tarjánhoz.

September. 1. Tarjántól mentem Lapnitőhöz. 2. Innét szállottam Filek alá. 4. Voltam szembe a budai vezérrel. 10. Menének ki a várból a magyarok. 11. Kezdték hányni a város kőfalait. 19. Indúltam Filek alól, jöttem Borsosbirinhez. 20. Terenyőhöz. 21. Terenyőtől jöttem Szent-Jakabhoz. 22. Szent-Jakabtól Hatvanhoz. 25. Voltam szembe a vezérrel. 28. Hatvantól jöttem Árokszálláshoz. 29. Innét Szárazberekhez. 30. Jöttem által a Tiszán hálni a sandali pusztára.

October. 1. Jöttem Fegyvernekhez. 2. Ott mulattam. 3. Szalokához. Vasárnap ott mulattam. 5. Szállottam Órs nevű faluhoz. 6. Mátához. 7. Debreczenhez. 8. Ott mulattam. 9. Debreczentől jöttem Székelyhidhoz. 10. Innét Dédához. 11. Ott mulattam vasárnap.

¹ Jászberény.

12. Hidvéghez. 13. Czigányi mellé. 14. Czigányitól jöttem Romlotoz. 15. Romlottúl jöttem Pánczlesehhez. Ugyanazon nap érkeztem bé Szamosujvárbá vaesorára hét óraker, kiért áldassék Istennek szent neve érette. 20. Indultam ki Szamosujvárból, ebédre mentem Szent-Gothárdra, hálni Katonába. 21. Katonába mulattam. 22. Katonábúl mentem ebédre Sármásra, hálni Keménytelkére. 23. Mentem ebédre Radnothra. 26. Radnothról ebéd után hálni Péterlakára. 27. Ebédre mentem Elekesre, hálni Balásfalvára. 30. Balásfalváról ebédre mentem Miháczfalvára, vaesorára bé Fejérvárra.

November. 9. Fejérvárról ebéd után mentem Alvinezre. 10. s 11. Ott mulattam. 12. Vinezről ebédre mentem Szász-Sebesbe, hálni Kutfalvára. 14. Onnét ebédre jöttem Dályára, hálni Fejérvárra. Azon nap jött hozzám Musztafa budai vezér követe. 21. Állott bé az ország gyűlése. 30. Bomlott el.

December. 22. Jöttek a magyarországi követek Tökölyitől. 23. Lettem szemben velek.

Anno 1683.

Januarius. 2. Indultam Fejérvárról ebédre Miháczfalvára, hálni Balásfalvára. 4. Ebédre Hosszúaszóra, hálni Mikeszszására. 5. Ebédre Kapusra, hálni Nagy-Ekemezőre. 6. Ebédre Paratélyra, hálni Ebesfalvára. 15. Állott bé a gyűlés. 19. Bomlott el. 26. Érkezett ide hozzám Ebesfalvára a kapucsi pasa. 27. Lettem szemben vele.

Februarius. 9. Ebesfalváról ebéd után mentem Segesvárra. 10. Állott bé a gyűlés. 25. Segesvárról ebéd után indulván ki, hálni mentem Néthusra. 26. Néthusról ebédre mentem Szászhalomba, hálni Nagy-Sinkre. 27. Nagy-Sinkről ebédre Kálborra, hálni Fogarasba.

Martius. 2. Jött hozzám a tatár követ. 4. Ezen követtel lettem szemben. 16. Ebéd után mentem Sárkányban. 17. Sárkányból ebéd után Kománára. 22. Kománáról ebéd után hálni jöttem Sárkányba. 23. Sárkányból ebéd után Fogarasba.

Aprilis. 9. Jött hozzám a tatár khám követe. 24. Állott bé az ország gyűlése. 30. Elbomlott.

Majus. 6. Boesátottam el a tatár khám követét. 14. Jött hozzám ismét más tatár követ. 18. Hozzám a fővezér követje. 19. Indultam ki Fogarasból, ebédre mentem Zelestátra, hálni Jakabfalvára. 20. Innét ebédre mentem Almakerékre, hálni Ebesfalvára. 21. Jött a tatár khám követe hozzám, ki a esászárhoz ment. 29. Jött hozzám a fővezér követe K. pasa. 30. Jött hozzám a váradi pasa követe.

Junius. 9. Ebesfalváról ebédre mentem Váraljára, hálni Besenyőbe. 10. Besenyőből ebédre érkeztem bé Radnothra. Akkor állott bé a gyűlés. 12. Oszlattak el az urak.

Julius. 1. Radnothról ebédre mentem Keménytelkére, hálai Czikudra. 2. Ebédre Szovátra, hálai Apahidára. 8. Apahidától szállottam harmadszor táborba.¹ Akkor mentem Ujfaluhoz. 9. Hidalmáshoz. 10. Karikához. 11. Ott mulattam. 12. Czigányihoz. 13. Hidvéghez. 14. Szovárhelyhez. Itt jött hozzám egy kapuesi pasa a fővezértől. 15. Margitához. 16. Ott mulattam. 17. Székelyhidhoz, Talogd mellé. 18. Vasárnap ott mulattam. 19. Poesajhoz. 20. Ujfaluhoz a Berettyó mellett. 21. Ott mulattam. 22. Szent-Ágota-halmához. 23. Az őrsi gáthoz. 24. Szalókához. 25. Vasárnap ott mulattam. 26. Tiszabőhöz. 27. Sandalhoz. 28. Költöztem által a Tiszán, mentem Rékáshoz. 29. Rékástól Szeléhez. 30. Szelőtől Szeszeshöz. 31. Veresegyházhoz.

Augustus. 1. Vasárnap ott mulattam. 2. Onnét mentem Verőcehez. 3. Onnét Visegrádhoz a marosi mezőn. 4. Szobhoz, az Ipoly mellett. 5. Ugyan az Ipoly mellett Szálkához, Leczkénél. 6. Innét Kémendhez. 7. Költöztem által az esztergami hidon, szállottam Táthoz Ujfalu mellett. 8. Vasárnap ott mulattam. 9. Neszmély és Almás közé. 10. Moesához, mulattam ott. 11. 12. Gönyöhöz. 13. Szent-Mártonhoz. 14. Horváth-Kimlyéhez. 15. Ott mulattam vasárnap s 16. is ott. 17. Óvárhoz. 18. Pandorfhoz. 19. Rorauhoz, Bruk mellett. 20. Ott mulattam. 21. Ebersdorfhoz. 22. Voltam szemben Bécsnél a fővezérrel. 23. Jöttem vissza Bécsből ebédre Fisményhez, hálai Rorauhoz. 24. Rorautól jöttem Szépkutra. 25. Pandorfhoz. 26. Óvárhoz. 27. Horváth-Kimlyéhez. 28. 29. Ott mulattam. 30. Rába és Rábeza közé. 31. Ott mulattam.

September. 1. Ott mulattam. 2. Szállottam Nagy-Győr alá a budai vezér helyére. 12. Verték meg a fővezér hadát Bécsnél vasárnap. 14. Érkezett Nagy-Győrhöz a fővezér. Ugyanazon nap voltam szemben véle, a Rába hidjánál. Ugyanazon nap ölette is meg a fővezér estve felé a budai vezért. 17. Nagy-Győrtől indultam vissza, szállottam Bánához. 18. Moesához. 19. Vasárnap ott mulattam. 20. Bánhidához. 21. Bieskéhez. 22. Biához.

October. 12. Kopóvárhoz. 13. Lettem szemben a fővezérrel; ugyanazon nap költöztem által a budai hidon, szállottam Fejértóhoz. 14. Gyömrőhöz. 15. Gyömrőtől Tapió-Szent-Mártonhoz. 16. Szombaton és 17. vasárnap ott mulattam. 18. Innét mentem Abonhoz. 19. Költöztem által a szolnaki hidon, szállottam Sandalhoz. 20. Mentem Turhoz. 21. Akkor is ott. 22. Szarvas mellett Halászelkéhez. 23. Felhalomhoz. 24. Vasárnap ott mulattam. 25. Innét mentem Békéshez. 26. Vezendhez. 27. Gyula-Szent-Mártonhoz. 28. Nyékhez. 29. Páléléshez. 30. Ebéd után költöztem által az lippai hidon, szállottam Gyöngy úrhoz. 31. Ott mulattam.

¹ Apafi ez útját Inezédi Pál is leírta.

November. 1. Az osztrói mezőre. 2. Kápolnáshoz. 3. Jófűhöz. 4. Dévához. 9. Déváról ebédre Piskire, hálni Szászvárosra. 10. Ebédre Romoszra, hálni Vinczre. 11. Ebédre Fejérvárra. 24. Ismét ebéd után mentem alá Vinczre. 25. Ott mulattam. 26. Ebéd után jöttem vissza Fejérvárra.

December. 3. Jött hozzám a moldvai vajda. 4. Bocsátottam el. 20. Hivattam az urakat Fejérvárra. 28. Oszlattak el az urak.

Anno 1684.

Januarius. 3. Indultam Fejérvárról, ebédre mentem Csügedre, hálni Henningfalvára. 4. Innét ebédre Balásfalvára. 5. Ebédre Hosszuaszóra, hálni Mikeszszára. 6. Ebédre Kis-Ekemezőre, hálni Nagy-Ekemezőre. 7. Ebédre Paratólyra, hálni Ebesfalvára. 19. Hivattam össze az urakat. 22. Oszlottanak el innét az urak. 24. Jött hozzám a moldvai vajda követe.

Februarius. 1. Ebéd után hálni mentem Almakerékre. 2. Ebédre Jakabfalvára, hálni Lesesre. 3. Ebédre Morgondára, hálni Nagy-Sinkre. 4. Ebédre Szombatfalvára, hálni Fogarasba. 12. Jöttek ide az urak. 19. Oszlattanak el innét.

Martius. 8. Állott bé az ország gyűlése. 12. Jött hozzám a mostani fővezér követe és az havasalföldi vajda követe. 13. Lettem szemben vélek, elsőbben a törökkel, azután az oláh követtel. 29. Bomlott el a gyűlés.

Aprilis. 10. Fogarasból ebédre mentem Sárkányba hálni Kománára. 15. Kománáról ebédre ismét Sárkányhoz, hálni Fogarasban. 19. Jöttek ide a vallásunkon való urak és papok. 23. Oszlattanak el.

Majus. 26. Indultam ki Fogarasból, ebédre mentem Szombatfalvára, hálni Kerezre. 27. Ebédre Porumbákra.

Junius. 5. Porumbákról ebéd után mentem Veresmartra hálni 6. Veresmartról ebédre Homostorfra, hálni Keresztény-Szigetire. 7. Ebédre innen Szelistére, hálni Apoldra. 8. Ebédre Szerdahelyre, hálni Kutfalvára. 9. Kutfalváról ebédre Szász-Sebesbe, hálni Fejérvárra.

Julius. 5. Fejérvárról ebéd után mentem Vinczre. 6. Vinczről ebédre Balamérra, hálni Gyógyra. 10. Ebédre Gyalmárra, hálni Vinczre. 11. Ebédre bé Fejérvárra. 18. Gyültek ide az urak. 22. Eloszlattak.

Augustus. 8. Ebédre Miháczfalvára, hálni Balászfalvára. 11. Ebédre Elekesre, hálni Péterlakára. 12. Ebédre Radnothra. 18. Állott bé a gyűlés. 22. Bomlott el.

September. 7. Ebédre Radnothról mentem Dombóra, hálni Küküllővárra. 8. Ebédre Sitvére, hálni Balászfalvára. 9. Ebédre Miháczfalvára, hálni Fejérvárra. 18. Ifjú Apafi Mihály szerelmes gyermekünk confirmáltatott az erdélyi

fejedelemségben, kiért áldassék Istennek szent neve mindörökké. 21. Oszlott el az ország.

October. 13. Jött hozzám a havasalföldi vajda követe; ugyanakkor lettem szembe véle. 16. Mentem alá Vinczre a szüretre. 19. Jöttem fel Vinczről.

November. 1. Gyűltek ide az urak. Az nap érkezett a kapuesi az élés dolga végett. 4. Oszlottak el innét.

December. 6. Állott bé az ország gyűlése. 8. Jött a császár embere a portáról. 9. Jött budai török a császár levelével. Ugyanaz nap lettem szembe mind a kettővel. 11. Hozták fel a régi kapuesit az ország házában.

Anno 1685.

Januarius 2. Indultam Fejérvárról ebédre mentem Miháczfalvára, hálni Balásfalvára. 3. Ebéd után hálni Mikeszászára. 4. Innét ebéd után Nagy-Ekemezőre hálni. 5. Ebédre Paratélyra, hálni Ebesfalvára.

Februarius. 6. Ebéd után hálni Almakerékre. 7. Onnét ebéd után hálni Lesesre. 8. Ebéd után hálni Nagy-Sinkre. 9. Ebéd után bé Fogarasba. 22. Állott bé az ország gyűlése.

Martius. 24. Bomlott el az ország gyűlése.

Aprilis. 4. Gyűltek ide ismét az urak Fogarasba. 18. Jött hozzám az havasalföldi vajda követe.

Majus. 1. Ebéd után Fogarasból mentem hálni Sárkányba. 2. Sárkányból ebéd után Kománára. 10. Indultam Kománáról, hálni Sárkányban. 11. Ebéd után bé Fogarasban. 25. Gyűltek bé Fogarasba az urak. 28. Jöttek ismét az havasalföldi vajda követek. 29. Jött s lettem szemben az szerdár követével. 30. Jött a török követ s ugyanaz nap lettem szemben véle.

Junius. 1. Fogarasból ebéd után indulván ki, hálni mentem Szombatfalvára. 2. Ebédre Kerezre, hálni Porumbákra. 6. Boesáttottam el a szerdár követét. 7. A császár követét. 19. Porumbákról ebéd után hálni mentem Kastaholezra. 20. Ebédre Homostorfra, hálni Keresztény-Szigetire. 21. Ebédre Szelistére, hálni Apoldra. 22. Ebédre Szerdahelyre, hálni Kutfalvára. 23. Ebédre Szász-Sebesre, hálni Fejérvárra.

Julius. 9. Fejérvárról ebéd után mentem Vinczre. 10. Ebédre Balamérra, hálni Gyógyra. 16. Ebédre Gyalmárra, hálni Alvinczre. 17. Ebédre Vinczről Fejérvárra. 18. Gyűltek bé az urak.

Augustus. 10. Fejérvárról ebéd után mentem le Vinczre. 11. Ebédre vissza Fejérvárra. 15. Ebédre Miháczfalvára, hálni Balásfalvára. 16. Innét ebéd után Küküllővárra. 17. Ebédre Dombóra, hálni Radnothra.

September. 3. Jött a kapuesi pasa a szerdártól Radnothra. 4. Lettem szemben véle. 10. Radnothról ebéd után mentem hálni Vársárhelyre. 11. Ebédre Gernyeszegre, hálni Petelyébe. 12. Petelyéből

ebédre Görgénybe. 18. Görgényből ebédre Petelyébe, hálni Vásárhelyre. 19. Ebédre Nyárádtőre, hálni Radnothra. 26. Radnothról ebéd után hálni Küküllővárra. 27. Ebédre Sitvére, hálni Balásfalvára. 28. Ebédre Miháczfalvára, hálni Fejérvárra.

October. 17. Fejérvárról ebéd után mentem alá Vinczre. Ugyanazon nap jött a török követ a szerdártól. 18. Lettem szemben véle. 19. Vinczről ebédre mentem Szász-Sebesbe, hálni Kutfalvára. 20. Ebéd után Fejérvárra. Ezen nap érkezett a római császár embere Antiodios Dunoth. 24. Állott bé az ország gyűlése.

November. Bomlott el a gyűlés. 10. Jött a német követ, akkor is lettem szemben véle. 12. Megvendéglettem. 15. Ment el innét. 17. Henningfalvára, hálni Balásfalvára. 18. Vasárnap ott mulattam. 19. Ebéd után hálni Mikeszásszára. 20. Ebéd után hálni Nagy-Ekemezőre. 21. Ebédre Paratélyra, hálni Ebesfalvára. 22. Gyűltek ide az urak. 28. Ebesfalváról hálni Berthalomba. 29. Innét is ebéd után Ujgyházra. 30. Innét ebéd után Szebenbe.

December. 7. Jött hozzám a havasalföldi vajda követe. 13. Jött ismét Szulimán aga a szerdártól. 14. Lettem szembe véle.

Anno 1686.

Januarius. 11. Jött hozzám az új vezér követe. 18. Boesátottam el. 19. Jött hozzám Szulimán aga a szerdártól. 21. Lettem szemben véle.

Februarius. 9. Jött hozzám egy tatár a szerdártól. 21. Jött az havasalföldi vajda követe.

Martius. Jött hozzám a váradi pasa követe Szebenben die 31.

Aprilis. 7. Boesátottam vissza. 12. Jött hozzám a moldvai vajda követe. 20. Jött a jenci pasa embere. 22. Állott bé az ország gyűlése itt Szebenben.

Majus. 9. Bomlott el az ország gyűlése. 27. Jött a német követ. 30. Boesátottam vissza.

Junius. 2. Jött a kapucsi pasa a császártól, a ki két kaftánt hozott. Ugyanakkor jött a lippai török is. 3. Lettem szemben véle. 10. Jött a császártól más török követ. 11. Lettem szemben véle. 17. Jött két török követ, egyik a szerdártól, másik Ibrahim pasától, Mulyko. 18. Lettem szemben vélek. Ugyanaz nap lettem ismét szemben a császár emberével s boesátottam vissza.

Julius. 3. Jött hozzám a lengyel király követe. 20. Jött a török követ. 31. Jött a török követ Ibrahim pasától.

Augustus. 2. Jött a német követ Schaffenberg generáltól. 12. Állott bé az ország gyűlése. 27. Ebéd után indúltam ki Szebenből, hálni Porumbákra. 30. Hálni Kerczre. 31. Ebédre Szombatfalvára, hálni Fogarasba.

September. 2. Érkeztek meg Bécsből a követek. 10. Ebéd

után mentem Sárkányba. 11. Sárkányból ebédre Kománára. 16. Vissza ebédre Sárkányba, hálni Fogarasba.

October. 4. Fogarasból ebédre Szombatfalvára, hálni Fogarasban. 7. Ebédre Kastaholezra, hálni Keresztény-Szigetire. 8. Ebédre Szelistére, hálni Apoldra. 9. Onnét ebédre Kutfalvára. 10. Ott mulattam. 11. Szász-Sebesre, hálni Fejérvárra. 15. Mentem alá Vinczre. 17. Délután vissza Fejérvár. 22. Állott bé az ország gyűlése. 24. Jött Piri aga a vezértől. 25. Lettem szemben véle. 28. Jöttek a váradí törökök a pasától. 29. Lettem szemben vélek. Ugyanazon nap érkezett a havasalföldi követ a vajdától.

November. 21. Jött a német követ Karaffától. 22. Lettem szemben véle. 25. Megvendéglettem. 27. Elbocsátottam.

December. 2. Fejérvárról hálni mentem Kutfalvára. 3. Kutfalváról ebéd után Nagy-Apoldra. 4. Ebéd után hálni Keresztény-Szigetire. 5. Keresztény-Szigetéről Porumbákra hálni. 9. Ebéd után Szombatfalvára. 10. Ebéd után vissza Fogarasban.

Anno 1687.

Januarius

Februarius. 13. Állott bé az ország gyűlése Fogarasban.

Martius. 15. Bomlott el az ország gyűlése. 17. Fogarasból ebéd után mentem Sárkányba. 18. Onnét ebédre Kománára. 24. Ebéd után jöttem vissza Sárkányba. 25. Sárkányból ebédre Fogarasba.

Aprilis.

Majus. 2. Jött a kapucesi pasa a vezértől. 6. Jött a facsadi aga.

Junius. 13. Fogarasból indulván ebéd után, hálni Szombatfalvára. 14. Ebédre Kerezre, vaesorára, hálni Porumbákra. 23. Ebédre Veresmartra, hálni Szelindekre. 24. Ebédre Hárságra, hálni Balásfalvára.

Julius. 2. Jött a császár követe a portárol. 4. Állott bé a gyűlés. 9. Bocsátottam vissza azon törököt. 11. Balásfalváról ebéd után jöttem Küüllővárra. 12. Ebédre Dombóra, hálni Radnothra. 16. Jött a havasalföldi vajda követe. 26. Állott bé az ország gyűlése.

Augustus. 3. Jött a fővezértől kapucesi pasa, ki a németek táborának Eszéknél való megvertetését meghozta. Ugyanezen Arszlán aga nevű pasa mondotta, hogy 18. kezdődött el a harez a németekkel reggel péntektől fogva, végződött el vasárnap, s a törökök győzedelmesen járván, helyben maradt. 14. Bomlott el az ország gyűlése. 19. Ebéd után mentem Gálfalvára. 20. Ebédre Kundra, hálni Ebesfalvára. 26. Ebesfalváról ebéd után Almakerékre. 29. Almakerékről ebéd után vissza Ebesfalvára.

September. 4. Ebédre Kundra, hálni Ebesfalvára de Gálfalvára (!). 5. Gálfalváról ebéd után Radnothra. 9. Gyűltek ide az

urak. 11. Oszlottanak el. 19. Gyűltek ismét össze az urak a deputátusokkal. 30. Jött a szatmári commendans¹ a Lotharingustól Radnothra.

October 10. Indultam Radnothról ebéd után, hálni mentem Gálfalvára. 11. Innét ebédre Kundra, hálni Ebesfalvára. 14. Ebéd után hálni Medgyesre. 15. Ebéd után Szelindekre. 16. Ebédre Szebenben. 29. Szebenből ebéd után jöttem ki Szebenből (!) Porumbákra. 30. Ebéd után Szombatfalvára. 31. Szombatfalváról ebéd után Fogarasba.

November 7. Állott bé az ország gyűlése.

December 25. Jött az új császártól a kapusi pasa Juszuf aga, mely hozott három kaftánt, egyik nusztos (!). 27. Lettem szemben véle.

Anno 1688.

Januarius 23. Jött az havasalföldi vajda követe. 24. Állott bé az ország gyűlése. 27. Bocsátottam el a vajda követét.

Februarius.

Martius.

Aprilis.

Majus.

Junius. 28. Indultunk ki Fogarasból, mentünk Szombatfalvára.

Julius 1. Jöttünk vissza Fogarasban. 7. Indultunk meg Fogarasból, jöttünk hálni Zelistátra. 8. Jöttünk Almakerékre. 10. Ebesfalvára. 15. Jött Karolus komornyik. 22. Gyűltek bé a deputatusok.²

Augustus 3. Az én szerelmes feleségemet, a ki minden keserves és bajos dolgaimnak társa volt, elfelejthetetlen szomorúságomra szólítá ki Isten estve tíz óra felé Ebesfalván.³ 8. Ugyanott tétetett koporsóban praedicálván Nagyári⁴ úram ex Joh. 3. Cap. 8.

September. Temettetett el az én szerelmes feleségem az almakeréki templomban, kit hogy Isten ő felsége mind a mi urunk Jézus Krisztus megjelenéseig csendesen nyugosson világi sok terhes fáradsági után és hogy mind kettőnket szent színének látásával örvendeztessen, eselekedje egyedül szent fiának érdeméért. Prédikált Ebesfalván akkor Nagyári uram 1. Cor. 10. 12., óralt pedig Pataki István uram; Almakeréken pedig püspök Horti István uram Psal. 71. 7. prédikált, óralt ismét Dési Márton uram. 9. Jöttünk visz-

¹ Hussin.

² E gyűlés határozatait közli K. Papp Miklós, Tört. Lapok, I. évf. 1875. 248–51. l.

³ Szilágyi S. Apafiné halálát aug. 8-ra teszi. I. m. 369. l.

⁴ Ő volt a fejedelem udvari papja. Többen, így Szalay is Bethlen Miklós önéletírásában, hibásan Magyarinak nevezik.

sza Ebesfalvára. 21. Indultunk meg Ebesfalváról hálni Gálfalvára. 22. Jöttünk Radnothra. 27. Kezdődött a gyűlés.¹

October. 9. Bomlott el a gyűlés. Ebben az hónapban, *novemberben, decembérben és januariusban* is a nagy és rendkívül való szomorúság miatt nagy betegségben voltam, úgy, hogy életem megmaradása felől való reménységem is alig vala.

November. 9. Indultunk meg Radnothról ebédre Besenyőbe, hálni Bonyhára. 20. Ebédre Kundra, hálni Ebesfalvára. Utimá lettem szemben a lengyel püspökkel.

December. 1. Gyűltek össze az urak.² 2. Lettem szemben az új oláh vajda, a ki Constantinus, Brankován nevű követével.

Anno 1689.

Januarius. 1. Igen rosszul voltam a szél kolyikában. 5. Indultunk meg Ebesfalváról Segesvárra gyűlésre. Érkeztünk bé vacsorára, az nap lévén kezdete is a gyűlésnek. 6. Jöttek bé Komornyk Pál és Absolon uramék. 18. Érkezett meg Nagy Pál a római császártól. 24. Bomlott el a gyűlés. 27. Indultunk ki Segesvárról, vacsorára mentünk Segesdre. 28. Hégenben ebédre, hálni Báránynutra. 29. Sárosra ebédre, hálni Fogarasba.

Februarius. 4. Gyűltek bé az urak. 10. Oszlottak el.

Martius. 19. A köszvény miatt rosszul voltam. 21. Gyűltek bé az urak.³ 29. Oszlottak el.

Aprilis. 6. Kezdettem székben járni, tágtíván a köszvény.

Majus. 11. Állott bé az ország gyűlése Fogarasban.⁴ 14. Volt nálam Heisler general. 21. Bomlott el a gyűlés; az nap indultunk Kománára, ebédre Sárkányban, hálni bé Kománára. 28. Vissza Fogarasban.

Junius. 7. Indultunk meg Fogarasból Szombatfalvára hálni. 8. Ebédre Kerezre, hálni Porumbákra. 20. Indultunk Fejérvár felé, ebédre Kastaholezra, vacsorára Keresztény-Szigetire. 22. Fejérvárra ebédre, lévén a papoknak ott gyűlése. 27. Mentünk Vinezre. 28. Visszajöttünk Fejérvárra. 30. Indultunk el ebédre Tövisre, hálni Enyedre, a honnét:

2. *Julii* megindultunk ebédre Karácsonfalvára, vacsorára Balásfalvára. 11. Indultunk meg ebédre Sitvére, hálni Küküllővárra. 18. Küküllővárról ebédre Dombóra, vacsorára Radnothra. 20. Állott bé az ország gyűlése.⁵

¹ E gyűlés határozatait lásd Tört. Lapok, I. évf. 1875. 265. l.

² E gyűlés határozatai U. o. 310—12. l.

³ Határozatai u. o. 327—330. l.

⁴ Határozatai u. o. 375—77, 391—92 és 407—409. l.

⁵ Határozatai u. o. 451—456. l.

Augustus 5. Bomlott el az ország gyűlése. 10. Mentünk Gálfalvára. 15. Visszatértünk Radnothra. 17. Megindultunk ebédre Szakálba, hálni Méhesre. 18. Katonába ebédre. 19. Bánfi György uramhoz Örményesre. 20. Vissza Katonába. 24. Onnét megindultunk hálni Szent-Györgybe. 25. Beszterezére. 26. Sajóra ebédre Kemény János uramhoz. 27. Ebédre Dedrádra, hálni Görgényben. 31. Indultunk meg ebédre Petelyében, hálni Gernyeszegre az urhoz, Teleki uramhoz.

September. 1. Ugyanott voltam vendégségben. 2. Ebéden is ott voltunk, vacsorára Vásárhelyre. 3. Ebédre Nyárádtőre, hálni Radnothra. 13. Innét megindulván ebédre Dombóra, hálni Küküllővárra. 17. Indultunk meg Medgyesre a gyűlésre; ebédet ettünk Felső-Bajomban, vacsorára Medgyesre. 18. Álott be a gyűlés.¹ 24. Bomlott el. Ugyanakkor indultunk ki Medgyesről ebédre Mikeczászára, hálni Balásfalvára. 28. Indultunk meg Balásfalváról ebédre Miháczfalvára, hálni Fejérvárra.

October. 4. Indultunk Fejérvárról, hálni Tövisre. 5. Ebédre Miriszlóra, hálni Kocsárdra. 6. Ebédre Keczére Apor uramhoz vendégségbe. 7. Vissza ebédre Felvinczre, hálni Enyedre. 8. Bé Fejérvárra hálni.

*

Eddig tart I. Apafi Mihály fejedelem naplója. Ő maga sem élt még sokáig, meghalt 1690. apr. 15. Fogaras várában. Eltemette-tett Almakeréken.

¹ Határozatai u. o. 485—489 l.

² Száma: I. A. 26. a.

IRODALMI SZEMLE.

Apáczai mint paedagogus.

Apáczai Cseri János paedagogiai munkái. Összegyűjtötte, a latin beszédeket fordította, jegyzetekkel elátta *Hegedűs István*. Budapest, 1899. Ára 1 frt.

A magyar tanügynek, valamint nemzeti múltunknak és műveltségünknek minden barátját őszinte hálára kötelezte Hegedűs István, hogy egykori nagyhirű elődjének, a XVII-ik század egyik leglelkesebb magyarjának, legmagasabb szárnyalású paedagogusának, Descartes és Comenius eszméi tolmácsolójának: a sokat küzdött, sokat szenvedett Apáczai Cseri Jánosnak legfontosabb szellemi alkotásait, lánglelkének legértékesebb megnyilatkozásait, — paedagogiai munkáit összegyűjtötte s közrebocsátotta.

Valóban, nagy szükség volt már e kiadásra, mert Apáczai paedagogiai jellegű iratai és beszédei szétszórta, különböző időben s helyen, s legtöbbször oly régen láttak napvilágot, hogy csak nagy utánjárással, nagyobb közkönyvtárainkban voltak kaphatók, s már-már ott állottunk, hogy csak hírből, az irodalomtörténetek, a felhangzó alkalmi megemlékezések, meg egyes tanulmányok révén ismertük Apáczait, de személy szerint mentől kevesebben lapozgattuk műveit. Pedig ha a gyertyát nem szabad a véka alá rejteni, még kevésbbé szabad múltunk e becses emlékeit, műveltségtörténetünk ez ékesen szóló bizonyosságait a magyar tanár- és tudós-világ elől elvonni! Hadd olvassa el, hadd ismerje meg a haza minden tanára, minden tudósa a közvetlen forrásokból, mint lelkesedett harmadfélszáz évvel ezelőtt egyik elődjük nemzetének nagyságáért, felvirágzásáért, műveltségben, tudományban való előhaladásáért, — mint szeretett volna Erdélyben is, a külföldi akadémiák példájára, egyetemet felállítani, — mint törekedett emberfölötti erővel korának minden tudását felkutatni, elsajátítani s nemzete javára gyümölcsöztetni, — mint igyekezett megszólaltatni minden tudományt magyar nyelven, a mely addig a poesis mellett csak a theologiai irodalom számára birt létjogosultsággal, mint akarta az anyanyelvet az oktatás közép- és felső fokán is érvényesíteni, századokkal megelőzve korát, mint hirdette az eddigi *szó- és formatanulás* ellenében, Comeniusszal egyidejűleg, a *realis* ismeret,

a *túrnyi* tudás szükségét, — mily szent haraggal, keserű fájdalommal dorgálta, ostromozta nemzetét sokféle vétkeért, elmaradottságáért, a tudományokkal való nemtörődéseért, — szóval hadd lássa, hogy abban a korban, midőn hazánk örökös harcztot folytatott lételeért, fennállásáért, volt egy emberünk, ki kora tudományos ismereteinek színvonalán állva, rövid de az eszmékért vívott küzdelmekben, tudományos igyekezetekben s irodalmi munkásságban gazdag életét arra iparkodott felhasználni, hogy nemzetét a művelt nyugati népek ismereteinek, műveltségének színvonalára emelje, hogy a műveltséget és tudományt *magyarrá*, a magyart *műveltté és tudóssá* tegye, — s ez irányú emberfölötti erőfeszítéseinek áldozatává lett! Ha elolvassák, a fájdalom mellett bizonyára a büszkeségtől is fog dagadni mindnyájok keble; e dicső példára tekintve, mindnyájan kétszereres erővel és lelkesedéssel fognak munkálni a magyar tanügy és tudományosság elővitelén, fejlesztésén; mindnyájan felényire fogják érezni állásuk terheit, törekvéseik akadályait, összehasonlítva saját sorsukat Apáczai keserveivel és csalódásaival!

A mű Apáczai következő paedagogiai munkáit és beszédeit tartalmazza: 1. *A Magyar Encyclopaedia előszava*, az 1803-iki győri kiadás fordítása alapján. 2. *A Magyar Logikáskához csatolt Tanács*, melyet Joachim Fortius ad Apáczai János által egy tanulásába elesüggedt ifjúnak. 3. *Az Encyclopaedia* tizedik részéből a XXIX—XXXII. fejezetek az 1653-iki utrechti kiadás szerint. 4. *De studio sapientiae* cz. beszéde, melyet 1653. november havában (valószínűleg 2-án) Gyulafehérvárott tartott, midőn rectori tisztét átvette (latinból fordítva). 5. *Az iskolák igen nagy szükségéről és azon okokról, melyek miatt azok a magyaroknál elpusztult állapotban vannak* cz. beszéde, melyet 1656. nov. 20-án Kolozsvárt tartott, midőn az újonan állított kolozsvári kollégium igazgatóságát étvette (latinból fordítva). 6. *Az Académia felállításának módja és formája iránt Barcsay Ákos fejedelemhez beadott terve*. A gyűjteményt Hegedűs bevezetéssel látta el (3—17 l.), melyben általánosságban jellemzi Apáczait mint paedagogust, méltatja eszméit, törekvéseit, kijelöli a helyet, mely őt a magyar tanügy fejlődéstörténetében megilleti. A fordított két beszédet jó magyaros nyelven nyújtja, melyen csak itt-ott érezhető egy kis idegenszerűség (pl. az ezekhez értőket isteni lényeknek lenni gondolták, — midőn Párisban észrevételeket adott volna ki stb.) A jegyzetek részint egyes homályosabb helyet, szokatlanabb kifejezések megmagyarázására, részint az előforduló régi írók rövid ismertetésére irányulnak. Jegyzeteiben egy kissé szűbmarkú a t. kiadó úr; így például hányszor előfordul *J. Fortius* neve, olykor műveiből vett bő idézetek kíséretében (25, 110 l.), sőt a logikáskához adott tanácsban éppen úgy szerepelteti őt Apáczai, mint Plato dialogjaiban Sokratest, de azért sehol a jegyzetben nem találjuk megemlítve, hol, mikor élt, mit irt Fortius? Apáczai idézi *Voëtius* doctornak, Descartes hirhedt ellenségének egy mondását („kitől nem egyszer hallottam, hogy . . .“ 153. l.), de az olvasónak nincs

alkalma megtudni, ki, mi volt ez a Voëtius s hol hallotta tőle Apáczai ezt a hazánkra vonatkozó nyilatkozatot¹ Épp így nincs említés Sabelliusról, Scaligerről, holott azt megmondja, ki volt Maimonides, Münster, Erpen, Fremellius stb. Nem magyarázza meg mit jelent a *Pasoptron*, Apáczai tervezett művének czíme, pedig ember legyen, a ki kitalálja. Viszont van olyan jegyzete, mely fölösleges, mert semmi újat nem mond (148. lap 2. jegyzet). Salánki István pataki tanárról azt mondja a jegyzetben, hogy nem tudja kilétét, — elhiszem, mert ilyen pataki tanár nem is volt, hanem volt Salánki György (1629—1635), kiről Bod Péter *Magyar Athenasa* (233. l.) s a *Pallas Lexikon* is (XIV. 811. l.) emlékezik, utóbbi nem egészen szabatosan. Az *István* kereszt-név Apáczainál vagy toll-, vagy emlékezet-hiba.

A mű helyesírása nem egyöntetű; physika, logika, ethika stb. egyes lapokon (59, 65, 121, 152) e-vel, másutt (13, 111, 126, 132) k-val van írva, Chryssippos és Archelaos helyett Krysippust és Arkhelaost találunk. Nem szívesen vesszük Hegedűstől, mint magyar szépírótól, hogy a nemcsak, nem kötőszók után, az ellentett mondatban következetesen *de* kötőszót alkalmaz *hancm* helyett (8, 73, 87, 93, 123, 125, 127 l.); a *miszerint* is kezd már eltűnedezni a gondosabb magyar stylusból. Apáczai nevét is kár volt *Csere* helyett *Cs rinek* írni, tekintettel arra, hogy a m. tud. Akademia kiadásában megjelent *Bölcsészeti dolgozatok* (1867) is Apáczai *Csere* Jánost írja szerzőnek (Hegedüs e művet két ízben is „Apáczai Cseri János bölcsészeti dolgozatai“ cz. idézi) s tekintettel arra, hogy Apáczán ma is több *Csere* család él² s kezdetben a mi Apáczaink is *Tsere*-nek írta nevét s csak a latin *Tseriusból* állott utóbb elő a Tseri-alak.

De mindeme megjegyzések — ki akarná őket hibáknak mondani? — egy cseppet se vonnak le Hegedüs fáradozásának érdeméből, munkájának becséből; kisdéd szeplők ezek, melyeket Apáczainak hol komoly és meggyőző fejtegetéseibe, hol lelkes és elragadó előadásába elmerülve, észre se vesszünk, s én csak az esetleges második kiadás számára soroltam fel őket.

Apáczait sok küzdelme, szenvedése korán sírba vitte, hamvai ismeretlenül pihennek a kolozsvári temetőben. De az eszme, a miért oly lelkesen izgatott, életének vezérlő eszméje: egy erdélyrészi magyar egyetem felállítása, — habár későn, jó 200 év múlva, végre is megvalósult a kolozsvári egyetemben.

De ha nem lehet nyugvóhelyét emlékkövel megjelölnünk, ha nem zarándokolhatunk poraihoz, — hát azért már ne legyen működésének színterén semmi nyoma az ő emlékezetének? ki volt s mit tett

¹ Kilétére s működésére nézve lásd: *Thomas*, Descartes emlékezete, ford. Rácz Lajos (Olesó könyvtár), 111 s köv. lap.

² *Gyalui Farkas*, Apáczai Cseri János életrejtájához és műveinek bibliográfiájához. *Erdélyi Múzeum*, 1892. évf 52—53. l.

ő, — ne mondja semmi kő, ne mondja semmi jel? Az erdélyi s első sorban a kolozsvári tanár- és tudós világ tartozik az ő nemes elődjének azzal, hogy emlékéét láthatólag megörökítse, a hol a késő nemzedék leróhassa iránta a hála és elismerés adóját, mely életében oly féltékenyen kerülgette őt; a hova mindnyájan elmenjünk lelkesedni, ihletet meríteni! Ez lesz Apáczai igazi megbecsülése, küzdelmeinek, fáradozásainak igazi méltánylása! A kegyelet e művének kezdeményezése és végrehajtása a kolozsvári tudomány-egyetem feladata, nem, kötelessége; — bizonyára Apáczai egykori intézetei is segédkezni fognak neki ebben. A kolozsvári egyetem újonnan épülő díszes épületének, állandó otthonának nem lehetne méltóbb díszje, mint Apáczai márvány- vagy bronz-szobra, ki ez egyetemet először álmodta meg, ki először küzdött és lelkesített annak létesítéseért, s ki korának egyik legszeleesebb ismeretű tudósa, legidealisabb gondolkozású magyarja volt.

Rácz Lajos.

Századunk magyar irodalma képekben Széchenyi fel- lépésétől a kiegyezésig.

Irta: *Endrődi Sándor*. Athenaeum. XIV. + 472. l.

A kurucz nóták s annyi szép költemény édes szavú költője ismét egy érdekes könyvvel gyarapította irodalmunkat, illetőleg annak történetét. Az Athenaeumnak a párisi kiállításra szánt kiadványai közé tervbe vett népszerű irodalomtörténet egy részét írta meg; ennek a műnek a magyar kiadása immár közkézen forog.

Mindenesetre helyes, hogy a külföld magyar szerző tollából ismerkedik meg irodalmunk fejlődésével s nem külföldi írók felületes cikkeiből, mert sok olyan mozzanat van kivált a megelőző századok történetében, a melyeket csak *mi* értünk, érzünk s tudunk méltányolni. E nemben a Kardos Albert művén (A magyar irod. tört. Kisfaludy S.-ig) kívül alig történt lépés, úgy, hogy az Endrődi könyve határozottan hézagot pótol. Más kérdés aztán, hogy valóban megfelel-e a kitűzött czélnek, hogy a népszerűsítést a serdülő ifjúság, különösen a nők között — mert ezek számára szánta művét — megvalósítja-e. Népszerűsítés lévén az író bevallott czélja, nem várunk valami eredetiséget s új felfogást. Endrődinél azonban találkoznak újítással. A felolelt kort így osztja fel: I. Széchenyi és kora, II. A forradalom és III. A forradalom után. Az újítás abban nyilvánul, hogy a II. cz. alatt tárgyalja Petőfi kivül Tompát, a virágok poétáját, Szigligeti működését, Czakó, Teleki L. és Hugó Károly hullócsillag-szerű pályáját, holott eddig a forradalom irodalma alatt más anyagot értettünk s nem volt erővel a forradalom, helyesebben a szabadságharcz költészetébe gyömöszölve, a mi nem ott született. Új és igen helyes felfogás az, hogy Fáy András kiveszi a Kisfaludy K. epigonjai sorából s mint önálló író méltatja.

A könyv egyszeri végig olvasása meggyőz mindenkit arról, hogy Endrődi czélját, a népszerűsítést elérni nem tudta. És pedig azért, mert egyfelől azokat a benyomásokat mondja el, a melyek benne keletkeztek az írók olvasása alatt, tehát egyéni, subjectiv nézeteket, másfelől pedig azért, mert ezek a benyomások az olvasóban csak hangulatot keltenek, de semmi tényleges ismeretet nem nyújtanak. Ennek következtében az, a kinek nincs annyi ismerete az irodalomból, mint a mennyit egy középiskolát végzett ifjútól kívánunk, nem nyer semmit. Az ilyen olvasó élvezheti az Endrődi szép, virágos és gyönyörködtető stílusát, de nem magát az irodalmat. Új és megkapó hasonlatokban akarja magyarázni pl. a Petőfi költészetének éltető erejét s átalakító hatását, de a ki nem ismeri a Petőfi előtt való lírát, alig tudja megérteni a hasonlatot. Az ilyen olvasó előtt ezek a különben értékes dolgok nem érnek semmit. Magyarázni kívánja Kemény Zs. lelkületét s írói jellemét, de a magyarázat még több kérdést vet fel az olvasó lelkében a nélkül, hogy nehányat megfejtene. Az írók műveiből csak ott idéz néhány szót, a hol az illető író fogyatékoságát akarja bemutatni. Ilyen módszere pedig nem lehet az irodalomtörténetírónak; nem különösen akkor, ha népszerűsíteni akar.

Hanem ha van az embernek meglehetősen irodalmi ismerete s meg akar ismerkedni azzal, hogy egy költő elődei közül kit szeret leginkább s miképen gondolkozik róluk, ha nem ismeretszerzés, hanem szórakozás végett forgatja valaki: bizonyos, hogy vonzó olvasmányt kap, a mely kívánságot támaszt lelkében, hogy mélyebben és tartalmasabban nézzen bele a kor, az írók lelki világába, hogy műveiket olvassa. S utóvégre ez sem kicsinylendő érdem. Úgy hiszem, hogy *ilyen* alakban e művet a franczia közönség sem forgatja nagy haszonnal s ennél fogva alapos átdolgozás után kellene a franczia kiadást megszerkeszteni, mert így oleum et operam perdidi.

A könyv Beöthy Zsoltnak, a magyar műpróza mesterének van ajánlva.

Kristóf György.

A biblia és talmud encyklopediája.

Dr. J. *Hamburger*, Real-Encyclopädie des Judentums (előbb: für Bibel und Talmud). Abteilung III. Supplement V. Strelitz i. M. 1900.

Ide s tova fél évszázadja, hogy ez a hírenél mégis csak jobb encyklopedia megindult, hogy egy tagadhatatlanul meglevő hézagot töltsön be a zsidóság irodalmában. E hosszú idő alatt módosult az eredeti tervezet is, mely szerint a műnek 2 osztálya, egy bibliai s egy talmud volt (ca. 1100. és 1330. lap), míg a 3. első supplementum együtt 490. lap) vegyesen tartalmazott mindkét osztályba való cikkeket. A IV. és V. pótfüzet aztán (138. és 146. lap) III. osztály cím alatt megkezde a talmudi korszak után való idők feldolgozását. Ez a rész azonban nem lesz oly terjedelmes, mint a másik kettő.

A mint már jeleztük, a munka nem minden körben örvend egyforma népszerűségnek. Sokan kétségbe vonták megbízhatóságát és meg kell adni, hogy állításait nem mindig támogatja a megkívánt bizonyítékokkal. Szemére vetették szerzőnek különösen, hogy a keresztény forrásokat nem használta fel kellőképen; de másfelől el kell ismerni, hogy a zsidó irodalomban való nagy jártasságánál fogva az e nemű, nem mindenki számára hozzáférhető literaturát megfelelő módon kiaknázta és a benne található bő anyagot jól áttekinthető formában összehordva állítja elénk. Haszonnal fogják tehát e munkát forgathatni mindazok, a kik különösen a zsidóság bibliai és talmudi korabeli régiségeiről hamarjában felvilágosítást óhajtanak szerezni, a nélkül, hogy forrástanulmányokra idejük vagy módjuk volna.

A legújabb füzet egész sorát tartalmazza az érdekes és tanulságos cikkeknek. Ezek nagyobbbrészt a diaspora jelesebb férfainak életrajzai, melyek egyúttal hivatva vannak képét adni a zsidó tanok, a tudomány és irodalom fejlődésének a talmud utáni korban. Kiemelendők különösen a grammatikusok és exegeták közül Jehuda Chajug és Jona ibn Ganach (Abulwalid), a héber tudományos grammatika megalapítói és a keresztény körökben is ismert és népszerű Abrahám ibn Ezra, a Kimchiek és Elia Levita. A költők közül Kalir, az első zsinagogai piutok (költemények) szerzője, ibn Gabirol, Mózes ibn Ezra és Jehuda Halevi, a spanyol arabs korszak klasszikus költői (az utóbbit Heine révén boldogult Erzsébet királyasszonyunk is megismerte és megkedvelte), a kik Makai és mások fordítása révén a magyar irodalomban is ismeretessé váltak, Alcharisi, a kit Finály Henrik az Erdélyi Irodalmi Társaságban is bemutatott és Immanuel, Dante barátja, a kinek Pokla modorában ő is irt egy költői művet. Az arisztotelikus filozófiával megegyezést kereső vallásbölcsesek közül a más összefüggésben említett Ibn Gabirolon és Jehuda Halevin kívül Ibn Daud és Majmúni, az egész középkori zsidó irodalom legkimagaslóbb alakja, a keresztények között is elismert Levi ben Gerson, továbbá Crescas és Albo. Meg van beszélve a nevezetes talmudtudósok egész sora, közöttük Karo József, az ismert Sulchan Arúk, a zsidó egyházjog compendiumának szerzője. Nem hiányoznak az államférfiúi minőségben működött kiválóbb férfiak sem, mint Chaszday ibn Saprút, a ki horvát és magyar zsidók útján levelezett a kazarak zsidó királyával, továbbá Abrabanel Izsák, a ki egymás után minisztere volt a portugál, a kasztíliai és a nápolyi királynak és Don Josef Naszi, naxosi herceg. Tárgyalva van a kritikai irány egyik legelső képviselője a zsidó tudományban, Asarja dei Rossi, a hittestvérei igazaiért oly lelkesen munkálkodott tudós Manasse ben Izrael és Mendelssohn Mózes, a ki a zsidóságot a modern európai kulturába bevezette. Ezenkívül röviden be vannak mutatva a jelesebb karata-írók és tudósok is. Mindezen majd rövidebb, majd hosszabb életrajzok igen jól áttekinthető formában

vannak összeállítva és a külső biografikus adatok mellett felsorolják az illető műveinek bibliografiáját azok tartalmának rövid megjelölésével és az író több oldalú jelentőségének feltüntetésével.

A cikkek kisebb része az, mely összefoglaló címek alatt egyes fontosabb történeti és vallási jelenségek lefolyását és méltatását tartalmazza. Ezek közül kiemelendők a zsidóság és kereszténység között fennálló controversiának a középkor modorában történt megnyilatkozásával foglalkozó cikkek (apologia, apostaták, disputációk). Találunk még a füzetben a géonok (babyloniai zsidó iskolafők) jelentőségét, működési körét, névsorát és irodalmát bemutató cikket és még néhány más is. Ez utóbbi cikkek különben inkább pótlásul szolgálnak a hasonló tartalmú előző füzethez, míg a jelen füzet a következővel együtt, mely alkalmasint a most N betűig folytatott életrajzsorozatot befejezni fogja, nem igen felel meg a *re il*-encyklopedia fogalmának. Mindent összevéve, a munkának ez a III. osztálya már nem oly nagy igényű többé, mint az előző kettő. *Dr. Eisler Mátyás.*

Adressbuch der Bibliotheken der Oesterreich-ungarischen Monarchie.

(*Schriften des Oesterreichischen Vereines für Bibliothekwesen*). Wien, 1900. Carl Fromme. 8° VI., 573+5. l.

A bécsi cs. és kir. egyetemi könyvtár két tisztviselőjéről, *dr. Johann Bohatta* és *dr. Michael Holzmann*tól a fenti cím alatt érdekes szakmunka jelent meg az osztrák közoktatásügyi miniszter anyagi és erkölcsi támogatásával az osztrák-magyar monarchia könyvtáraitól.

Szerzők a leghitelesebb források után dolgoztak, a mennyiben közvetlenül a könyvtárakhoz, mintegy 4000 osztrák és magyar, magán és nyilvános könyvtárhoz kérdőíveket küldtek szét s az ezekre küldött adatokból állították össze a munkát.

1673 osztrák és magyar könyvtárt sorol fel a munka s adja azoknak hivatalos nevét és pontos címét. Föltünteteti az egyes könyvtárak nagyságát külön számítva a nyomtatott műveket, incunabulumokat és kéziratokat, s az összeget, mely könyvvásárlásra évenként rendelkezésükre áll. Tájékoztást nyújt használhatóságukról s végül röviden elmondja az egyes könyvtárak történetét s felsorolja a tisztviselőket. A munka két részre oszlik.

Az első az osztrák könyvtárakkal foglalkozik. 1003 kisebb-nagyobb könyvtárról szól, melyek közül 167 Bécsben van. Bécsnek s egyszersmind Ausztriának is legnagyobb könyvtára a cs. és kir. udvari könyvtár, melyben 600,000 kötet nyomtatott mű, 7000 incunabulum, 24,000 kézirat és 300,000 rézmetszet van. Évi dotációjá 62,450 korona. Ezután következik a cs. és kir. egyetemi könyvtár, melynek 540,660 könyve van. Évi dotációjá 70,000 korona.

A vidéki könyvtárak közt az öt cs. és kir. egyetemi könyvtár a legnagyobb, még pedig ilyen sorrendben: a prágai 236,000 kötet, a gráci 163,944 kötet, az innsbrucki 160,000 kötet, a lembergi 152,000 kötet és a czernovitz 80,000 kötet.

A magánkönyvtárak közül nagyobbak és nevezetesebbek a herczeg Liechstentein családi-könyvtár 100,000 kötet, a herczeg Kinsky-könyvtár 30,761 kötet és 2595 füzet és a herczeg Lobkovicz-könyvtár, mely 40,000 munkából áll.

A munka második részében a magyarországi könyvtárakat sorolja fel. 656 könyvtárról szól betűrendben, város szerint. Ezek közül a legtöbb (144) Budapesten van, melyek közül a legnagyobb s egyszerű mind az ország legnagyobb és leggazdagabb könyvtára a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtára, hol 467,000 nyomtatvány, 120,000 kisebb miscellena, 17,139 kézirat, 16,977 kötet hirtlap, 256, 572 történelmi becsű oklevél és levél van, melyek közül 542 Árpádkori, 26,182 a mohácsi vész előtti. A munka részletesen ismerteti e könyvtár kiváló becsű ritkaságait s a magyar irodalomnak itt őrzött legrégebb emlékeit. Második helyen áll a kir. magyar egyetemi könyvtár, melyben 220,658 nyomtatott munka, 38,143 darab miscellena, 1606 darab és 439 kötet kézirat van. Harmadik helyen a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára van 180,000 kötettel. Ezekon kívül még több nagy könyvtára van a fővárosnak, így a kir. József-műegyetem könyvtára 57,540 és a képviselőház könyvtára 40,000 kötetel.

A vidéki könyvtárak közt legnagyobb a szent Benedek-rend központi könyvtára Pannonhalmán, melynek 133,355 kötet és 17917 füzet könyve van. Ezután következik az esztergomi főegyházmegyei könyvtár, mely 101,323 kötetből és 1461 kéziratból áll. Harmadik helyen áll a báró Bruckenthal-féle könyvtár Nagy-Szebenben, mely 100,000 kötet. Ez az erdélyi részek legnagyobb könyvtára. A zágrábi egyetemi könyvtár után, mely 96,700 kötetből és 500 kéziratból áll, ötödiknek sorakozik az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtára Kolozsvárt, mely 80,000 kötetből és 2000 Erdély történelmére nézve nagyon becses kéziratból áll. Ez idő szerint az állammal kötött szerződés alapján a Ferencz József tud.-egyetem könyvtárával van összekötve, mely 47,000 kötet, 14,000 külföldi doktori értekezés és 4000 iskolai értesítőből áll. Kolozsvárnak e két nagy könyvtárán kívül még 19 könyvtárát sorolja föl. A szám azonban még így sem teljes, mert az unitárius főgimnázium gazdag könyvtárát, mely 33,000 kötet, nem is említi.

A nagyobb könyvtárak közt szépen vannak képviselve az egyes főiskolák könyvtárai is. Így a debreczeni ev. ref. kollégiumé 75,523 kötet, a sárospataki ev. ref. kollégiumé 53,000 kötet, a nagyenyedi Bethlen kollégiumé 31,770 kötet és 203 kézirat, a kolozsvári róm. kath. főgimnáziumé 30,762 kötet, a kolozsvári ev. ref. kollégiumé 26,585 kötet és a marosvásárhelyi ev. ref. kollégiumé 20,664 kötet.

Ezekon kívül nagyobb könyvtárak még a kalocsai érseki könyvtár 61,106 kötet, az egri érseki könyvtár 58,000 kötet, a nyitrai egyházmegyei könyvtár 50,608 kötet és a zirczi apátsági könyvtár 47,370 kötet.

A magánkönyvtárak közül nagyobbak és nevezetesebbek a szegedi Somogyi-könyvtár 56,771 kötet, az alsó-kubini Csaplovics-könyvtár 38,907 kötet és az aradi Orezy-Vásárhelyi-könyvtár 25,000 kötet.

A munka a magyarországi könyvtárakat illetőleg nem teljes. Több nevezetes könyvtárról, mint a minők például, hogy többet ne is említsek, a gróf Telekies marosvásárhelyi nagyon gazdag könyvtára, vagy a gyulafehérvári róm. kath. püspöki „Batthányi könyvtár“, említés sincs téve, pedig mindkettő úgy nagyságánál, mint gazdagságánál fogva egyaránt nevezetes. Nem gondolnám, hogy ezekre vonatkoztatni lehetne szerzőknek az előszóban tett ama panaszát, hogy kérdezősködésükre több esetben a feleletet és felvilágosítást egyszerűen megtagadták.

A munka különben érdekes és hiányt pótló s ha a szellemi életnek nem is teljes és hiánynélküli, de mindenesetre nagyon érdekes képét tárja elénk.

Tóth Ernő.

Uránia.

Népszerű tud. folyóirat, az „Uránia“ m. t. egyesület közlönye. Molnár Viktor közreműködésével szerkesztik Klupathy Jenő és legifj. Szász Károly. I. évf. 1. szám 1900. máj. 1. Rp. 1900.

„Uránia“ czim alatt új magyar tudományos folyóirat indult meg, a mely, mint a tudományok s a művészetek népszerűsítése czéljából alakult „Uránia magyar tudományos egyesület“ egyik eszköze, megkedveltetni igyekszik a nagy közönséggel a közművelődés minden ágazatát felölelő ismereteket, a miket tartalomra nézve komoly, de formára nézve lehetőleg könnyed alakban fog cikkei értelmében olvasóival közölni.

Az „Uránia“ — mint a szerkesztőség kijelenti — e célra törekvésben kerülni akar minden nagyképűsködést, a nélkül, hogy a komoly czél követelte színvonalat egy perczre is elhagyná; távol igyekszik tartani magától a vaskalaposság vádját, de modernségében minden túlzástól óvakodni fog. Az „Uránia“ jó barátként akar meghonosodni a művelt magyar házakban, a ki se nem pedánszkodik, se nem léhaskodik, hanem egyszerű, vonzó modorban komoly dolgokról beszél.

Az „Uránia“ egyelőre havonként egyszer, a szükséghez képest — különösen a téli időszakban — két-hetenként egyszer fog megjelenni. Július és augusztus hónapokban azonban szünetel.

Az „Uránia“-t az „Uránia magyar tudományos egyesület“ tagjai — mint a tagsági kedvezmények egyikét — külön díj fizetése nélkül kapják; nem egyesületi tagoknak az „Uránia“ ára egész évre 8 korona. (Egy füzet ára 50 fillér.)

Az előfizetések Hornyánszky Viktor könyvkiadó-hivatalához (Budapest, V., Akadémia utca 4.) intézendők.

KÜLÖNFÉLÉK.

A kolozsvári Bethlen-bástya és egyéb műemlékek.

Kolozsvár város tanácsa a Bethlen-bástya műemléki értékére nézve véleményadásra szólította fel az alólírottakat. A véleményes jelentést, mely kiterjeszkedik Kolozsvár egyéb műemlékeire is, az alábbiakban közöljük.

Tekintetes városi Tanács!

A helybeli ev. ref. collegium előjárósága m. évi márc. 22-ikén kelt folyamodványában arra kéri Kolozsvár városát, hogy bizonyos ellenszolgalmányokért lebontás és területének felhasználása céljából a Bethlen-bástyát a collegium tulajdonába engedje át.

A városi közmunkabizottság ezen kérésnek teljesítését javasolja, azonban a jog- és pénzügyi szakbizottságok érdemleges határozat előtt a bástya történelmi értékének és lebontása szükségességének megállapítására egy részt mérnöki szakértőkből, más részt az alólírottakból álló bizottságot kért fel.

Alólírottak tehát ezen felszólításnak engedve, nem zárkozhatnak el azon tény előtt, hogy egy oly intézet fordul kérrrel a városhoz, mely már századok óta áll a magyar közművelődés szolgálatában. Ezen téren szerzett érdemei nemcsak városunkra, hanem hazánkra nézve is elévülhetetlen történelmi értékek, s így esetleg kulturánk jövődöbeli még hathatósabb szolgálatának érdekében tett kérései még áldozatok árán is méltánylásra tarthatnak igényt.

A mint azonban magából a kérésből is kivehető, a collegium előjáróságát kérésében nem annyira a szükség kényszerűsége, hanem inkább azon felfogás vezérelte, hogy — a miként a megokolás szól — „a bástya épülete mind pénzbeli, mind históriai szempontból rendkívül csekély értéket képvisel, mert egyetlen históriai esemény sem fűződik hozzá, s mert alakjánál és beosztásánál fogva semmiféle czélnak nem felel meg“.

Ezzel szemben a mérnöki szakértőknek lesz feladatuk a kérdés azon részére nyilatkozni, hogy ezen bástya négyes emeletébe három

méter vastagságu falaiba néhány száz köböl kő lévén beépítve, még mint kőhalom is képvisel-e valamely pénzértéket?

Ehez hasonló kérdésektől eltekintve, részünkről a bástya történelmi és kulturális értékének vizsgálatára szoritkozunk.

A Bethlen-bástya délkeleti szögleterődje azon nagy négyszögű várfalnak, mely vegyesházbeli királyaink alatt épült fel, s nemcsak Kolozsvár városát, hanem vele Erdélyt is több századnak viharai között védelmezte. Az erőd a várnak az előtte emelkedő hegyről könnyen támadható pontján feküdvén, öt szögben három felső emelettel igen vastag falakkal bőséges hadiszer és nagyszámu harcos befogadására épült. Puskások számára több lőrés és összesen 16 darab ágyu számára van a két felső emelet falazataiban nyílás és befelé a falban az ágyuk elhelyezésére és kezelésére kellő szélességű tér. A hatalmas tölgyfa-gerendákból épült padozatot a földszinten és emeleten az erőd közepén álló erős pillér támogatja. A város felé tekintő oldal mindenik emeletén ajtónyílás, a két oldalról az erődbe futó falakra pedig kijáratok van, hogy a falakon volt vívófolyósokkal a közlekedés fentartassék. Északkeleti és délkeleti oldalán pedig az egykori őrfülkék nyoma látszanak.

A bástya eredetileg kétségkívül magával a várfalakkal egyidejűleg épült, miként azonban a beillesztett felíratos kövek elbeszélnek, sok viszontagságon ment keresztül. Az időn és ellenségén kívül a vilámban is szerfelett megrongálta és Bethlen Gábor fejedelem alatt, a kitől nevét is vette és a kinek ezimerét a bástya művészi faragványban falába illesztve őrzi, újra építtetett, s az építés végrehajtásával azon Bácsi-nemzetség egyik „ismeretes buzgóságu“ tagja is megbízott, melynek kincsei a múlt évben kerültek napvilágra M.-Palatkán. A Rákóczi-forradalom alatt az erőd puskaporral felrobbantott, s azután ismét kiépíttetett. Ma pedig „a parancsoló külsejű, sok viszontagságon átment építmény oly ép, hogy ha — miként városunk történelmének megírója felkiált — a kegyelet és műrégiségek iránti fogékonyság csak némi figyelemben részesíteti, századokon át hirdetendi Bethlen Gábor alkotó szellemét, s nagy tettekben gazdag uralkodását“.

Az erőd egyik legnagyobb és legerősebb a városunkat egykor környező bástyák között, mintegy megjelölve azt az irányt, a honnan a házára annyi vész támadott. De nemcsak a kolozsvári, fájdalom, most már csak rajzokban látható szögleterődök között kiváló ezen bástya, hanem a vajdahunyadi várat nem számítva, az összes erdélyi részekben a legnagyobb épségben fennálló erőd, s valóban tipikus képviselője azon idők várvédelmi rendszerének.

Történelmi emlék tehát Bethlen Gábor fejedelmi nevén kívül ép annyi fűződik ezen tiszteletreméltó, sok százados építményhez, mint a mennyi kincses Kolozsvár, a magyar hazának ezen, egykor legvirágzóbb és leghatalmasabb kereskedő és iparos városának viszontagságos,

de lélekemelő multjához fűződik. Történelmi értéke tehát annyi, mint a mennyi ezen dicső multnak értéke.

Skóciában Blarney várában a miénkhez hasonló bástya csúcsán egy kő áll, mely csak az 1703. évszámot viseli, de a várrom minden látogatója megcsókolja e követ, mert azon hit fűződik hozzá, hogy e csókkal megtisztul a látogató szíve az irigységtől és rossztól. Ép így kellend majd a Bethlen-bástyához zarándokolnia épen a haza ifjúságának, hogy ez országrész nemzeti fejedelmeink korából e tiszt es erőd a nehéz küzdelmeknek, a csodás tetterőnek, e város es országrész viharos multjának emlékeit idézve fel, a mai élet köznapiságában lelkét magasabb hazafias czélokért lelkesülni tanítsa.

A bástya környékét egy jókora várfal kivételével lehetőleg szabaddá téve es parkolva, magát a bástyát repkénynyel befuttatva, a város es collegium egyszerre nyerne oly tért, melyen a szem egyszerre pihenhetne meg a természet szépségein s a multak egy tiszteletreméltó emléken. Egy ily környezetű bástyával nemcsak szépészeti, hanem egészségügyi es paedagogiai szempontból is nyerne a collegium, mert a zajos es poros tordai országúttól elzárná ez a kis kert, mely a város egyik látnivalóját igen tetszetősen fogná körül.

Ha azután valamikor a város anyagi ereje megbirja, az erőd teljesen régi állapotjában volna helyreállítandó. Az őrfülkék, vívőtor-nácok, erkélyek újból megépítendőek, s ha ezekhez — a milyen még sok található az erdélyi részekben, sőt magának a városnak is voltak, — a megfelelő hadiszerek: ágyúk, szakállások, hosszú puskák es a várvédelem többi eszközei itt szakszerűleg összeállíttatnának, városunknak egyik szerfelett tanulságos látnivalója a Bethlen-bástya volna.

Lám a történeti mult iránt kegyelettel viseltető szászok már régebben megtették azt, mintegy példát mutatva nekünk is, a mit mi most ajánlunk. N.-Szebenben egy hasonló bástyatoronyban van elhelyezve a város muzeuma (a „Rüstkammer“): fegyverek, zászlók, történeti műtárgyak gyűjteménye. Segesvárt ugyancsak a bástyatoronyban alapították meg azt az „Alt Schässburg“ nevű muzeumot, a mely néhány évi fennállása óta egyik fő büszkessége a városnak es tárháza a város es vidék műtörténeti emlékeinek.

Az előrebocsátottak után természetes, hogy a bástyának es a mellette levő falnak feltétlenül a város tulajdonában való megtartását es illő gondozását javasoljuk es csak örvendünk azon, hogy többé már nem tarthatunk ez emlék lerombolásától, mivel a vallás- es közoktatásügyi miniszter 45870/99. számú rendeletében kijelentette, hogy „nemcsak a bástyák, de a hozzátartozó kőfalak, erődítmények a törvény (1881. XXXIX. t.-cz.) védelme alatt állanak s akár magántulajdon, akár a városé, nemesak rongálni nem szabad, de föntartásáról a tulajdonos gondoskodni tartozik“.

Építészeti emlékeinkről szólva, ha megbízatásunk nem is terjed ki reá, felhasználjuk az alkalmat, hogy megjelöljük azon gótikus és renaissance építészeti emlékeket, melyek még városunkban tudásunk szerint fennállanak.

A gót stílusú emlékek: a főtéri, a farkasutcai, a kolozsmonostori apátsági templom, a Mátyás születési házának középső része, a régi Karolina-kórház mellett levő, ugynevezett Bástya-háznak egyik része, a főtéri plébániaház kapualja, egy szép ajtókerettel, a főtéri 18. számú ház kapualjában egy ajtókeret, a főtéri Ákoncz-ház kapubejárata, a belmagyarutcai unit. püspöki lak kapubejárata, zárkövén a német lovagrend czimerével és végül a ferenczrendi kolostor és abban hazai csücsíves építészetünk egyik feltűnő alkotása, a gyönyörű refectorium, szerfelett elhanyagolt, s most is rongálásnak kitett állapotban.

A renaissance emlékek: a főtér északi során a Hincz-ház belseje, közvetlen szomszédságában a lépcsőfeljárt mellett levő gazdag faragványu ajtókeret és mellette a pinczebejárt ajtaja, ugyanezen soron a Kárvázi-ház (most az iparos egylet tulajdona) kapuhomlokzatával és főként emeleti szobáival, ezekben egy gazdag díszítésű faragott ajtókerettel, baloldali szobájának középső ablakdíszével. Nyugat felé e háznak szomszédságában a lépcsőházban egy ajtókeret. A főtér nyugati során a plébánia-épületben s bolthelyiségei közül a borbélyüzletben levő ajtókeret. A főtér keleti oldalán a Szathmáry-háznak még épségben megmaradott udvar felőli része és belseje. Ugy a szobák, valamint az udvarra nyíló rendkívül érdekes és szép faragványokkal ékített ablak- és ajtókeretek. A főtér déli oldalán az Ákoncz-ház csücsíves bejárata alatt jobbra egy felírtos ajtófé. A belközéputcai 33. sz. ház kapubejárata két harezos alak medaillonjával. A belfarkasutcai ev. ref. collegium külső udvarának kapubejárata. Ugyanott a papilak egyik kőpárkányos ajtófele. A lutheranus egyház papi lakának földszintjén ajtókeret és a templom északi szomszédságában a kapubejárát mellett jobbra egy ablakkeret. Ezekhez járulnak az erdélyi muzeum régiség-tárában található és a Pákei Lajos úr májálisutcai házába beillesztett nagymennyiségű renaissance-korbeli faragványok és végül a főtéri templom sekrestyéjének ritka mivű, valószínűleg kolozsvári mestertől eredő, gazdag ajtókerete.

Mindezeknek és az általunk még nem ösmert e korbeli emlékeknek lefényképeztetése és szakszerű leírás kíséretében való közzététele, a mint az a szebenvárosi, időre hasonló, de hasonlíthatatlanul kisebb számú és csekélyebb műbecsű emlékekkel már rég megtörtént, -- nemcsak azon okból fontos, hogy e rajzok és felíratok, melyeket az idő, elhanyagolás és esetleg a szükség elpusztít, az utókor részére megőriztessenek, hanem azért is, mert meggyőződésünk szerint ezen emlékek a város egykori jelentőségének, polgárai jómódjának, kiváló izlésének, a harezias idők között is épen a magyarság magas kulturájának oly

fényes bizonyítékai, melyekre a jelenlegi Kolozsvár csak büszkeséggel tekinthet.

Mindezeknél fogva visszatérve megbízatásunkhoz, véleményünk az, hogy a Bethlen-bástya nemcsak föltétlenül fentartandó a mellette levő és szintén tipikus jellegű várfallal, hanem az előbb jelzett irányban egy városi muzeum számára berendezendő volna, hogy önmagában is hirdesse a régi Kolozsvár egykori történeti jelentőségét s tárházául szolgáljon a város összegyűjtendő műtörténeti és régészeti emlékeinek.

A Tekintetes Tanácsnak

Kolozsvárt, 1900. márc. 15.

alázatos szolgálai:

Dr. Békésy Károly, Dr. Márki Sándor, Dr. Szádeczky Lajos.

A királyi könyvek székely oklevelei.

(IV-ik közlemény.)

- Csiszér** György és Ferencz (Csik-Szent-Király) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
—M. Márton. Ld. Márton.
- Csobay** Pálnak (Nyárádtő) az elbujdosott Kovács Lőrincz házhelyét Nyárádtőn adja. I. R. Gy. Maros-Vásárhely 1636. január 23. XVIII. 107.
- Csobot** Bálint (Csik-Kozmás) nem II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Csók** Mátyás (Csik-Szent-Tamás) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Csoma** Demeternek és Györgynek u. f. a. Gelenczén jobbágy-telekre B. Zs. Gyulafejérvár, 1588. augusztus 10. II. 54.
—Miklós az apjától örökölt Gelenczén, Zabolán, Haralyon levő részjószágok birtokába bevezetetti. B. Zs. Gyulafejérvár, 1583. június 12. I. 54.
- Csomortány** Tamásnak Csomortányon, Lemhényen, Kézdi-Almásan, és Kézdi-Polyánban több telket ad B. Zs. Gyulafejérvár, 1589. április 18. II. 421.
- Csonka** Mihály (Havasd) lóf. II. R. Gy. A plosti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Csont** Imre és János (Mogyorós) gy. B. G. Gyulafejérvár, 1608. június 10. V. 72.
- Csontos** István (Gálfalva) nem. II. R. Gy. Szatmár 1649. szeptember 7. XXIV. 204.
—Miklós (Poka) nem. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1652. december 20. XXVI. 55; — Pálnak Pókán egy kuriát ad I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1635. szeptember 9. XVIII. 69.
- Csupor** Miklós (Alsó-Torja) nem. Bn. G. Gyulafejérvár, 1617. május 4. VIII. 244.
- Csutak** András (Kovácszna) nem. II. R. Gy. Segesvár, 1650. január 20. XXXV. 291; — János lóf. B. G. Gyulafejérvár, 1609. márczius 11. VI. 92.
- Csüdör** Mihály (Martonos) lóf. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 618.
- Csür** Péter (Szent-Lélek) lóf. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620
- Daczó** Ferencznek (Sepsi-Szent-György) u. f. a. S-Szt.-Györgyön, Árkoson, Gidófalván, Szemerján, Kilyénben, Komollón, Angyaloson, Nagy-Bölonben, Köpeczen, Baróton levő birtokaira. B. Zs. Gyulafejérvár, 1582. november 27. I. 128.—Jánosnak Csik-

- Dánfalván részjóságot; Csik-Madarason hat jobbágyot ad A. M. Nagy-Sink, 1662. február 23. XXVII. 345.; Sárdon, Héjjasfalván, Nagy-Solymoson, Szent-Abrahámon, Szt-Erzsébeten és Ujlakon részjóságokat ad A. M. Görgény-Szent-Imre, 1662. márczius 25. XXVII. 397.; Sárdon, Pipén, Héjjasfalván, Szt-Erzsébeten két kuriával; Nagy-Solymoson kuriával, Szent-Abrahámon, Alsó-Boldogasszonyfalván, Magyar-Zsákodon és Ujlak pusztán részjóságokat ad A. M. A. Kolozsvári táborban, 1662. május 22. XXVII. 461.
- Dályai** Lőrincz (Mezőmadarason) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Mihály (Kövesd) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Damokos** András, János és Mihály (Árkos) lóf. B. Zs. Kolozsvár, 1607. június 28. IV. 173.
- András (Vacsarcsi) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban. 1655. július 7. XXVI. 605.
- Miklós (Rigmány) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Tamást (Alsó-Csernátón) Csik-Gyergyó és Kászonszék király birájává kinevezi I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1647. április 5. XXII. 7.
- Danes** Péter (Sepsi-Magyarós) lóf. adómentességgel Magyaróson levő házára. I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1634. november 1. XV. 107.
- Tódor (Oroszfa) nem. B. á. Gyulafejérvár, 1659. július 21. XXVII. 253.
- Danel** Gergely és Mihály (Bándfalva) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Mihály Csik-Szent György) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1635. július 7. XXVI. 605.
- Daniel** Ferencz (Vargyas) kineveztetése Vargyasszék (territorium Vargyasiensis) királybirájává Bn. Gy. Gyulafejérvár, 1624. április 6. XII. 20.; Jánosnak Baróton részjóságokat ad I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1641. május 1. XX. 12., Martonfalván a gebarti Keserű János magvaszakadtával a fiscusra szállott részjóságot. II. R. Gy. Gyulafejérvár, 1649. nov. 4. XXIV. 164.; — Mihálynak u. f. a. Felső Rákoson. Vargyason kuriával, Olaszteleken, Száldoboson, Volálon, Bardóczfalván, Fülén, Hermányban, Telegdi-Bacsonban, Baróton, köpeczen, Száraz-Ajtán, Nagy-Ajtán és Bölönben levő részjóságaira. Bn. G. A stranitzai táborban, 1621. október 10. XI. 3.
- Dániel** Ferencznek (Csik-Várdotfalva) Csik-Várdotfalva, Nyílfölde határán három szántóföldet és kaszálót B. Á. Szász-Sebes, 1659. június? XXVII. 210.
- Darócz**, Jánosfalva és Dállya határainak kijárása I. R. Gy. Gyulafejérvár, 1635. augusztus 4. XVIII. 61.
- Darvas** István, Márton és Péter (Csik-Cserefalva) nem. II. R. Gy. A strojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Dávid** György, Bodos Pál, és Péter lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban 1655. július 6. XXVI. 587.
- Deák** István és András (Márkosfalva) lóf. Bn. G. Beszterce 1622. október 6. XI. 26.
- János (Fele) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban. 1655. június 28. XXVI. 570.
- Demeter** András (Szent-Miklós) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Balázs (Köpecz) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1659. július 6. XXVI. 587.
- György (Nagy-Galambfalva) nem. A. M. Szász-Sebes, 1663. július 22. XXVII. 736.
- István (Énlaka) lóf. B. Zs. Gyulafejérvár, 1583. szeptember 28. I. 112.
- János (Száldobos) nem. B. I. Kassa 1606. október 7. III. 39.
- Márton (Csik-Sz.-Simon) nem II. R. Gy. A stroesti táborban 1655. július 7. XXVI. 605.
- Márton (Szent-Mihály) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Mihály (Csik-Kozmás) nem II. R. Gy. A stroesti táborban. 1655. július 7. XXVI. 605.

- Mihály (Torboszló) gy. B. G. Gyulafejevárvár, 1608. június 10. V. 72.
- Pál (Csik-Borsova) lóf. B. G. Gyulafejevárvár, 1609. május 18. VI. 20.)
- Demjén** Bálint (Szent Márton) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. április 24. IV. 50.
- György (Panyit) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Márton (Makkfalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Mihály (Kobátfalva) lóf. R. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 22. IV. 6.
- Dersi** István (Kányád) nem. A. M. Szász-Sebes 1663. július 25. XXVII. 880.
- Dersy** Andrásnak, Ferencznek, Istvánnak, Máténak, Mihálynak, Pálnak és Péternek u. f. a. Derzsen, Homoród-Szt-Mártonban és Miklósfalván levő birtokaikra. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. június 1. Km. e. 1591. 260; Jánosnak u. f. a. Bonczházán, Mikházán, Remetén, Szovátán, Kendön, Csikfalván levő részfőszágaira. B. G. Gyulafejevárvár, 1609. október 20. VI. 418.
- Dezső** Máté (Dálnok) lóf. B. Zs. Gyulafejevárvár, 1599. január 18. II. 174.
- Dienes** Balázs (Csik-Szent-Imre) lóf. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1653. február 12. XXVI. 131.
- Dimény** Boldizsár (Szolokma) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár 1615. szeptember 14. VIII. 18.
- János (Homoród-Szt-Pál) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 22. IV. 78.
- Dimien** Tamás (Szent-Katolna) nem. B. A. Gyulafejevárvár, 1659. június 25. XXVII. 224.
- Dobay** Györgynek (Dobó) u. f. a. Fülén, Dobón, Száldoboson, Hermányban és Bardóczfalván levő részfőszágaira B. Zs. Gyulafejevárvár, 1591. július 17. Km. e. L. R. 15 II.: 326.
- Dobolyi** v. Gödri István, testvérei Bálint, János (Aldoholy) nem. A. M. Gyulafejevárvár, 1664. május 26. XXVII. 898.
- Dobordán** Márton (Csik-Szent-Imre) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Dobos** Ferencz (Csik-Kozmás) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Dobos** Gergely (Angyalos) lóf. Bn. G. Gyulafejevárvár, 1626. május 14. XIII. 83.
- Máté (Csik-Szt-Domokos) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Dóczy** Miklós (Csik-Zsögöd) lóf. R. Zs. Enyed, 1607. szeptember 23. IV.
- Dombi** Vazul (Ikafalva) arm. II. R. Gy. Kolozsvár, 1655. február 25. XXVI. 483.
- Domokos** Albert (Gyergyó-Alfalu) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 22. IV. 153.
- László (Delne) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Tamás (Lukafalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Donát** Pál (Nagy-Borosnyó) nem. II. R. Gy. Gyulafejevárvár, 1650. április 5. XXV. 142.
- Dósa** Máté (Ákosfalva) lóf. B. G. Maros-Vásárhely 1609. december 15. VI. 411.
- Drabant** Lukács (Csiba) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Drági** Balázs (Panyit) lóf. B. G. Maros-Vásárhely, 1609. december 13. VI. 414.
- Duló** Bálint (Alsó-Csernáton) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 578; Péter lóf. II. R. Gy. Segesvár, 1650. január 26. XXIV. 327.
- Dusa** György (Fele) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- István (Sámsond) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Édes** István (Sófalva) lóf. R. Zs. Maros-Vásárhely, 1607. márczius 25. IV. 25.
- Egerházi** Balázs (M.-Bánd) nem. B. G. Kolozsvár, 1609. február 9. VI. 308.; István, nem. B. G. Kolozsvár, 1609. február 9. VI. 62.

- Egető** Bálint és János (Köpecz) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Egri** Balázs (Berzova) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- János és fiai István, János és Péter (Kövesd) lóf. II. R. Gy. Kolozsvár, 1649. szeptember 3. XXIV. 250.
- Egyed** János, Máthé és Mihály (Barót) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Máthé (Kövesd) nem. Bn. G. Fogaras, 1615. február 20. VIII. 26.
- N. Szöcs Mártonnak u f a Bözödön és Szabédon levő telkeire. B. G. Maros-Vásárhely, 1609. december 14. VI. 415.
- Egyedi** Istvánnak (Maros-Vásárhely) egy házat Maros-Vásárhelyen az adófizetés alól felmenti. A. M. Meggyes, 1662. december 20. XXVII. 598.
- Elekcs** András (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban. 1655. július 7. XXVI. 605.
- György Lázár és Pál (Gy.-Ujfalu) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXV. 580
- Endes** György és Jakab (Csik-Szent-Simon) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. április 24. IV. 50.; — György, nem. Bn. G. Nagy-Szombat, 1620. december 15. X. 206.; — Miklós és atyja Bálint nem. B. Á. Szász-Sebes, 1659. június 25. XXVII. 207.; — Péter nem. II. R. Gy. Gyulafehérvár, 1653. február 18. XXVI. 133.
- Enghy** János (Bogárfalva) lóf. B. Á. Gyulafehérvár, 1659. július 29. XXVII. 287.
- Péter (Farkaslaka) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 620
- Eordeogh** Györgynek és Katalinnak u. f. a. Arkoson és Szent-Királyon levő részjóságukra. B. Zs. Gyulafehérvár, 1588. június 10. II. 20.
- Eőssi** János (Korond) lóf. Bn. G. Gyulafehérvár, 1618. augusztus 10. X. 86.
- Eötvös** Mihály (Csik-Szt.-Mihály) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Erdélyi** Mihály (Ménaság) nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXXVI. 605.
- Erdő** Boldizsár és Tamás (Fele) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- János és Miklós nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- N. Literáti Márton (Szepsi-Szent-Király) nem. B. G. Gyulafehérvár, 1609. január 28. VI. 78.
- Erdős** Mihály (Ilyefalva) és testvére István nem. A. M. Kolozsvár, 1664. márczius 20. XXVII. 394.
- Eresztevényi** Ferencz (Eresztevény) nem. Bn. G. Brassó, 1622. augusztus 9. XI. 22.; — István, nem. I. R. Gy. Gyulafehérvár, 1642. február 21. XX. 75.; — Tamás lóf. és u. f. a. Eresztevényben levő birtokára. B. Zs. Gyulafehérvár, 1591. június 20. Km. c. 1591. 321.
- Erős** Antal (Gy.-Szt.-Miklós) Gy. Bn. G. Szárhegy, 1616. márczius 1. VIII. 143.
- Péter (Csik-Szent-Miklós) lóf. Bn. G. Gyulafehérvár. 1625. május 7. XIII. 17.
- Fábián** Bálint (Görgény) gy. B. Zs. Fogaras, 1607. április 7. IV. 18.
- Ferencz (Baróth) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Ferencz (Panyit) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- György és Lázár (Lisznyó) lóf. R. Zs. Gyulafehérvár, 1583. szeptember 25. I. 145.
- János (Gy.-Ujfalu) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 580.
- Mihály (Alsó-Szt.-Mihályfalva) nem. II. R. Gy. Gyulafehérvár, 1649. július 5. XXIV. 127.
- Miklós (Kölpény) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Péter (Bodos) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 6. XXVI. 587.
- Faggyas** Bálint (Léczfalva) nem. II. R. Gy. Balászfalva, 1652. szeptember 15. XXVI. 35.; — István, lóf. B. G. Gyulafehérvár. 1608. június 15. V. 36.
- Falka** Lőrincznek és nejének Fábián Helénának (Futásfalva) U. A. Bükkfalván és Futásfalván levő birtokaik-

- ra. B Zs. Gyulafehérvár, 1584. május 6 I. 208.
- Faluvégi** István és Péter (Csokfalva) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 602.
- Mihály (Mezőmadaras) lóf. II. R. Gy. A ploesti táborban, 1655. június 28. XXVI. 570.
- Farkas** András (Csokfalva) nem. A. M. Gyulafehérvár, 1678. október 12. XXVIII. 77.
- András (Ikafalva) lóf. R. Zs. Fogaras, 1607. április 16. IV. 21. — Jakab, Mihály és Péter, nem. Bn. G. Gyulafehérvár, 1619. július 16. X. 113.
- Balázs és Ferencz (Várdotfalva) nem. II. B. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- Bálint (Lemhény) lóf. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1653. július 6. XXVI. 605.
- Boldizsárnak, Miklósnak, Sándornak és Margitnak u. f. a Bereczken és Osdolán levő birtokaik. a. B. Zs. Gyulafehérvár, 1585. márczius 31 I. 305.
- Ferencznek (Bögöz) u. f. a. Bögözön kuriával és malommal, Gyepesen, Matisfalván, Agyagfalván, Zetelakán, Mogyoróson, Bétán levő részjóságaira. Bn. G. Besztercze, 1620. július 14. X. 19. ; Udvarhelyen kuriát, részjóságokat, Derzsbén és Telekfalván jobbágytelkeket ad Bn. G. Gyulafehérvár, 1625. május 2. XIII. 49.; Bögözön a Márkosfalvi Ádám magvaszakadtával a kincstárra szállott jószaogot adja II. R. Gy. Gyulafehérvár, 1652. márczius 6. XXV. 500.
- Ferencz és János (Csik-Szt.-Márton) lóf. II. R. Gy. Gyulafehérvár, 1649. január 31. XXXV. 56.; — Péter, nem. II. R. Gy. A stroesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.
- István (Dálnok) nem. Bn. G. Gyulafehérvár, 1623. június 6. VII. 352.
- Mihály (Baróth) Gy. B. Zs. Gyulafehérvár, 1589. június 1. II. 16.
- Mihály (Harasztkerék) nem. II. R. Gy. Balázsfava, 1655. április 9. XXVI. 624.
- Péter (Tatros) nem. Bn. G. Gyulafehérvár, 1615. november 21. VIII. 106.
- Pétert (Torja) a Bethlen István kormányzótól, 1622. november 17. kapott altorjai birtokában megerősíti Br. K. Gyulafehérvár, 1630. június 26. XVI. 107.
- Farkaslaki** János (Küsmöd) lóf. R. Zs. Kolozsvár, 1607. június 12. IV. 53.
- Fartó** Ferencz (Csik-Csekefalva) nem. II. R. Gy. A trojesti táborban, 1655. július 7. XXVI. 605.

Dr. Vass Miklós.

A párisi kiállítás magyar osztálya catalogusai:

1. Exposition Universelle de 1900. Paris. Catalogue spécial de la Hongrie. Publié par le Commissariat Royal Hongrois. Budapest, 1900. kis 8-adrét 539 l. térképpel.
2. L'enseignement en Hongrie. Ministère Roy. Hongr. des Cultes et de l' instruction publique. Budapest, 1900. 8-adrét 546 l.
3. Guide pour la collection historique installée dans le pavillon de Hongrie. Exposition Universelle de Paris 1900.
4. Catalogue illustré. Exposition des beauxarts. Hongrie a l' exposition Universelle de 1900. à Paris. Budapest, 1900. kis 8-adrét 50 l. és 76 l. képekkel.

Erdélyi Múzeum Egylet.

Az E. M. E. április 4-én gr. Eszterházy Kálmán elnökle alatt tartott ig. vál. ülésén Szamosi János alelnök bemutatta Sikó Miklós festőművész Maros-Vásárhelyről írt levelét, melyben sajátfestményű önarcképét 1866-ról felajánlja az erdélyi múzeumnak. Hálás köszönettel fogadtattott

A folyóügyek letárgyalása után az újonnan szervezett könyvtári segédőri állásra Gyulai Farkas h. könyvtárigazgató ajánlatára Szád. czky Béla választatott meg egyhangulag.

*

Az E. M. E. május 10-én gr. Eszterházy Kálmán elnökle alatt tartott ig. vál. ülésen bemutatott Sikó Miklós festőművész beküldött olajfestményű arcképe, azzal a szomorú jelentéssel egyetemben, hogy az erdélyi részek eme kiváló festőművésze azóta elhunyt. A választmány hálás köszönete mellett most már mélyen érzett részvétét tolmácsolatja az elhunyt családjával.

Szádeczky Gyula az ásványtár igazgatója jelenti, hogy Verespatakon megvizsgálta n. Moldován gyógyszerész megvételre felajánlott termés arany darabokból álló gyűjteményét s annak legalább egy részét megvételre ajánlja.

A választmány az építési arany-alap kamatait megszavazza a megvétel eszközlésére.

A vallás- és közoktatásügyi m. k. miniszter a budapesti, kolozsvári és m.-vásárhelyi főügyészségek részére beküldendő köteles könyvpéldányokat az Erdélyi Múzeumegylet könyvtára részére rendelte juttatni. Hálás köszönettel fogadtattott.

A tárak igazgatói jelentést tettek a tárak mult havi gyarapodásáról.

Zeyk Gábor orsz. képviselő 11 drb. multszázadi oklevelet —

Szádeczky Lajos pedig m. e. száz darabból álló oklevél gyűjteményt ajándékozott az E. M. E. kézírattárának.

Az előbbiek magán családok oklevelei, az utóbbiak országos jelentőségű oklevelek a XVII. századból, (1601 — 170.) fejedelmek eredeti oklevelei: (Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, a Rákócziak, Apafi Mihály és Bornemisza Anna levelei), követjelentések, s főkép a fogarasi várra, uradalomra s Erdély köztörténelmére vonatkozó okiratok.

A választmány köszönetet szavazott a nagyszerű adományokért, ezeken kívül a folyóügyek hosszú sorát intézte el a választmány.